

ΣΤΡΑΤΗ ΔΟΥΚΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΥ

Πέμπτη έκδοση

ΑΙΓΟΚΕΡΩΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Πρώτη 1929

Δεύτερη 1932

Τρίτη 1958

Τέταρτη 1962

Πέμπτη 1969

Αφιερώνεται στα κοινά μαρτύρια των λαών

Στην καταστροφή της Σμύρνης, βρέθηκα με τους γονιούς μου στην Πούντα· από κει με πήρανε. Κι έμεινα στην Τουρκία αιχμάλωτος.

Μεσημέρι πιάστηκα μαζί με άλλους. Βράδιασε και τα περίπολα ακόμα κουβαλούσαν τους άντρες στους στρατώνες. Κοντά μεσάνυχτα, όπως ήμαστε ο ένας κολλητά στον άλλο, μπήκε η φρουρά κι άρχισαν να μας χτυπούν, όπου έβρισκαν, με ξύλα, και να κλοτσοπατούν όσους κάθονταν χάμω, γόνα με γόνα. Τέλος πήραν διαλέγοντας όσους ήθελαν κι έφυγαν βλαστημώντας.

Εμείς φοβηθήκαμε πως θα μας χαλάσουν όλους.

Ένας γραμματικός, που 'χε το γραφείο του πλάι στην πόρτα μας, άκουγε που μιλούσαμε λυπητερά και μας έκανε νόημα να τον πλησιάσουμε:

—Σαν έρχονται, μας λέει, και σας φωνάζουν, εσείς τραβηχτήτε μέσα. Και το λόγο μου φυλάχτε τον καλά, έξω μην τον δώσετε.

Από κείνο το βράδυ, κάθε νύχτα, έπαιρναν απ' τους θαλάμους. Κι εμείς π' ακούγαμε πυροβολισμούς, απ' το Κατιφέ-Καλεσί, λέγαμε: «σκοποβολή κάνουνε».

Από μέρες, που πέρασαν με φόβο, ήρθε ένας αξιωματικός και μας παράλαβε, με σαράντα στρατιώτες. Μας έβγαλαν στην αυλή και μας χώρισαν απ' τους πολίτες· τότε είδα και τον αδερφό μου· μας έβαλαν τετράδες και μας διέταξαν να γονατίσουμε να μας μετρήσουν. Ο αξιωματικός που μας έβλεπε, καβάλα στο άλογό του, έλεγε:

—Θα κοιτάξω να μη μείνει ούτε σπόρος από σας. Κι έδωσε το παράγγελμα να κινήσουμε.

Θα ήμαστε όλη η φάλαγγα κάνα δυο χιλιάδες.

Όπως βγήκαμε, μας τραβήξανε ίσια στην αγορά. Εκεί, το τουρκομάνι που μας περίμενε, σαν το λεφούσι έπεσε απάνω μας: τραπέζια, καρέκλες, ποτήρια, ό,τι έβρισκαν μπροστά τους μας πετούσαν απ' όλες τις μεριές. Ήταν και ναύτες Γάλλοι μαζί τους στα καφενεία κι έκαναν χάζι με μας.

Σα φτάσαμε στον Μπασμαχανέ, μπροστά μας βγήκε ένας Χαφούζης. Μας κοίταξε:

—Αλλάχ, Αλλάχ, είπε, τι γίνεται εδώ!

Και φώναξε του ασκέρ-αγά. Αυτός σταμάτησε.

—Ο λοχαγός εδώ! ξαναφωνάζει.

Τρακ τρακ το άλογο, ο λοχαγός πήγε, χαιρέτησε. Ο Χαφούζης τον ρωτά:

—Το «κιτάπι» μας αυτά λέει;

Ο λοχαγός μεταχαιρέτησε.

Κι εμείς περνούσαμε αράδα από μπροστά τους.

Μεσημέρι, δώδεκα, φτάσαμε στο Χαλκιά-Μπουνάρ. Εκεί μας έκλεισαν στο σύρμα, κύκλο. Άμα βράδιασε, ένας Τούρκος εφές απ' το χωριό μας ήρθε και μας καλούσε με τα ονόματά μας να βγούμε, τάχα πως θα μας γλιτώσει, με σκοπό να μας χαλάσει. Κι εμείς στη γη πέσαμε να μη δώσουμε γνωριμία.

Τα ξημερώματα ήρθε από τη Μαγνησία άλλος αξιωματικός και μας σήκωσαν. Ωρες περπατούσαμε. Ούτε ξέραμε που μας παν. Μονάχα από τον τόπο καταλαβαίναμε πως βαδίζαμε για τη Μαγνησία.

Αντί να μας πηγαίνουν στο δημόσιο δρόμο μας τραβούσανε απ' το βουνό. Κι όπως δεν ήμαστε σε ισότοπο, αρχίσαμε να σκορπάμε. Δεν μπορούσαμε να κρατήσουμε τις τετράδες. Και οι στρατιώτες φώναζαν προσταχτικά:

—Στις τετράδες! Στις τετράδες!

Εμείς προσπαθούσαμε, και πάλι τις χαλάγαμε. Όσοι ήταν ανήμποροι κι έμεναν πίσω, τους τραβούσαν οι πολίτες στο δάσος και τους καθάριζαν.

Με πολύν κόπο πέσαμε στο δημόσιο δρόμο. Εκεί πάλι, μας περίμεναν, μπουλούκια μπουλούκια, γέροι άνθρωποι, εξήντα ως ογδόντα χρονώ, με παλιές μαχαίρες, και σα φτάσαμε κοντά ρίχτηκαν απάνω μας, φωνάζοντας στο λοχαγό:

—Άφησέ μας να κάνουμε ό,τι θέλουμε!

Κι ο λοχαγός τους έλεγε «όχι», γελώντας.

Εμείς του φωνάζαμε:

—Κυρ λοχαγέ, σε σένα κρεμόμαστε.

Και προχωρούσαμε.

Οι δρόμοι δεξιά κι αριστερά ήταν σπαρμένοι από πτώματα που μύριζαν. Στις βρύσες έστεκαν σκοποί και φύλαγαν το νερό, που έτρεχε απ' τα κανούλια· κι εμείς που το βλέπαμε, διψούσαμε περισσότερο.

Στο δρόμο είχανε σκάσει πολλοί. Εγώ, βάδιζα με τον αδερφό μου, κρατώντας το γελιό ενός Τούρκου απ' αυτούς που μας φύλαγαν· σκέφτηκα: «Λεφτά έχουμε, ας δώσουμε να πιούμε». Κι είπα του αδερφού μου:

—Διψώ πολύ, θα σκάσω.

—Κάνε κουράγιο, αδερφέ, μου λέει, μη φανούμε με λεφτά και μας χαλάσουν.

—Όχι, δεν αντέχω, δώσε λεφτά και πάρε να πιούμε.

Και μου 'δωσε.

Έτρεξα ίσια στον Τούρκο.

—Λίγο νερό, του λέω, κοντεύω να ξεψυχήσω.

—Τι λες, σκυλί; Ούτε δράμι δε σου δίνω.

—Ασκέρ-αγά, ψυχικό θα κάνεις, να πάρε κι αυτά τα λεφτά.

—Δώσ' τα, μου λέει, και πιες κρυφά.

Ήπια, κι έδωσα και του αδερφού μου.

Αυτά γινότανε Αύγουστο μήνα.

Τέλος, ένα βράδυ, φτάσαμε έξω απ' τη Μαγνησία. Εκεί ο κόσμος μάς περίμενε με ρόπαλα στο χέρι φωνάζοντας:

—Αιχμάλωτοι έρχονται! Κι έτρεχαν κατά μας.

Ο λοχαγός τώρα τους έλεγε:

—Τραβηχτείτε μακριά! Όταν εμείς πολεμούσαμε, εσείς κάνατε τα κέφια σας.

Αυτοί τότε σκόρπισαν φωνάζοντας, πως μια μέρα πάλι θα μας χαλάσουν.

Ο λοχαγός θυμωμένος μας μάζεψε όλους, σαν τα πρόβατα στο μαντρί, κι έβαλε γύρω σκοπούς να μας φυλάν.

Νερό, ψωμί, τίποτα.

Όσοι είχαν λεφτά, έδιναν στους σκοπούς κι έπιναν. Έδωσε κι η παρέα μας σ' έναν αράπη και μας έφερε έναν ντενεκέ γεμάτο.

—Κάντε γρήγορα, μας λέει κι αυτός, ο λοχαγός δεν αφήνει.

Ήπια, ήπια... ο αδερφός μου με τράβηξε να πιει, ρίχτηκαν κι οι άλλοι στον κουβά, και το νερό χύθηκε.

Την άλλη μέρα, νύχτα ακόμα, ο λοχαγός φώναξε:

—Ετοιμαστείτε!

Μπήκαμε στις τετράδες σειρά και κινήσαμε. Μας πήγε μέσα στη Μαγνησία. Εκεί μας έκλεισε σ' ένα νοσοκομείο, που ήταν μέσα σε πεύκα, περιτριγυρισμένο με κάγκελα, και μας παράδωσε στα χέρια ενός δεκανέα.

Από την κούραση πείνα δε νιώθαμε, μονάχα η δίψα μας έκοβε. Ξαπλωμένοι σαν άρρωστοι κάτω απ' τα πεύκα, μασούσαμε τα χλωμά πούσια. Και σα φάνηκαν στον

ουρανό λίγα σύννεφα, παρακαλούσαμε να βρέξει. Αυτά άπλωσαν, σκοτείνιασαν, κατέβηκαν χαμηλά, και πάλι σιγά σιγά χάθηκαν. Ο ήλιος έριξε την κάψα του τώρα πιο πολλή, κι εμείς απελπισμένοι φωνάζαμε:

—Νερό! Νερό!

Μα κανένας δε μας άκουγε.

Μετά πέντε ώρες, ήρθε ένας ξανθός, καλοντυμένος χότζας, κι εμείς όλοι με μια φωνή τον παρακαλούσαμε:

—Χότζα, Αλλάχ ασκινά, διψούμε, νερό!

Σα να φχαριστήθηκε με τα χάλια μας, είπε:

—Έτσι θέλω να σας βλέπω, ως το τέλος, σαν τα φίδια να σερνόσαστε. Κι έφυγε.

Αυτός έφυγε, κι άλλος ήρθε με το αμάξι. Κι εμείς φωνάζαμε πάλι:

—Αλλάχ ασκινά, λίγο νερό, διψούμε, δεν αντέχουμε!

Σα μας είδε καλά καλά και κείνος, είπε:

—Το γούστο μου το έκανα.

Και διέταξε τον αμαξά να τραβήξει.

Εφτά μέρες περάσαμε έτσι. Όσοι είχαν λεφτά πίνανε, μα όσοι δεν είχανε πίνανε το κάτουρό τους.

Πολλοί πέσανε ψάθα από πείνα και δίψα. Οι συνοδοί μάς είπανε να βγει από μας αγγαρεία, να τους πετάξουμε. Κι εμείς μαλώναμε ποιος θα πρωτοβγεί, γιατί θα 'πινε νερό.

Βγήκαν καμιά κοσαριά νομάτοι με τα κάρα και τους πέταξαν μακριά έξω απ' την πολιτεία...

Μέσα στο νοσοκομείο ήταν και Μαγνησαλήδες αιχμάλωτοι που μας έλεγαν πως το συντριβάνι στην αυλή έχει νερό.

Εμείς τ' ακούγαμε και δεν το πιστεύαμε.

Τη νύχτα ξυπνήσαμε από φωνές και μάθαμε πως οι Μαγνησαλήδες έσπασαν το κιούγκι κι ήρθε νερό. Τότε σηκωθήκαμε όλοι και χτυπιόμαστε ποιος θα πρωτοπιεί. Απ' τις φωνές μας οι σκοποί πήρανε είδηση κι άρχισαν να πυροβολούν. Αφού έπεσαν κάμποσα κορμιά, μας έκλεισαν σε συρματοπλεγμα. Εκεί μέσα παίρναμε λάσπη και βυζαίναμε.

Και σ' εφτά μέρες απάνω έρχεται πάλι ο χότζας κι εμείς με φωνές τον παρακαλούσαμε.

—Σωπάτε, μας λέει, γιατί θα φύγω αν φωνάζετε. Ήρθα, να σας σώσουμε.

Στο λόγο απάνω, έφεραν σε καλάθια κουραμάνες. Μας έβαλαν στο ζυγό δίνοντας στους δυο νομάτους από μισή. Ύστερα με τη σειρά μας άφησαν στο συντριβάνι να πιούμε νερό.

Εκείνη τη μέρα είχε έρθει άνθρωπος μεγάλος απ' το Αχμετλί, μας έλεγαν οι στρατιώτες, κι από δω κι εμπρός θα περάσετε καλά.

Το βράδυ μας έγδυσαν! Ό,τι είχαμε απάνω μας, δαχτυλίδια, ρολόγια, μας τα πήρανε. Ως και τα χρυσά δόντια μάς βγάλανε απ' το στόμα.

Το πρωί μας σήκωσαν. Κι όταν ετοιμαζόμαστε, μαζεύτηκαν απ' έξω οι ζεμπέκηδες, με ζουρνάδες και νταούλια, και βγαίνοντας μας χτυπούσαν με τα όπλα τους. Εκεί ήρθε άλλος αξιωματικός. Μας παρέλαβε και ξεκινήσαμε.

Έξω απ' τη Μαγνησία, μακριά τρεις ώρες, ήταν ένα μεγάλο αμπέλι, τριγυρισμένο με φράχτη. Εκεί μας έκλεισε μέσα κι έβαλε σκοπούς να μας φυλάν ώσπου να ξεμερώσει.

Εμείς σκορπίσαμε στα τρυγημένα κλήματα και τρώγαμε φύλλα με την κουραμάνα.

Κι άμα νύχτωσε, δυο έκαναν να φύγουν. Οι σκοποί τους έπιασαν και μπροστά μας τους σκότωσαν. Το πρωί μας έλεγε ο λοχαγός:

—Άπιστα σκυλιά! Εγώ σας κάνω καλό κι εσείς μου φεύγετε;

Και διέταξε να μας σηκώσουν.

Ωρες βαδίζαμε. Και κει που κάναμε στάση σ' ένα σταθμό, ήρθαν κάμποσοι Τούρκοι πολίτες, κι είπαν του αξιωματικού να τους αφήσει να ψάξουν ανάμεσά μας κι άμα βρουν κάποιον που ζητούσαν, να τον πάρουν.

—Ναι, τους λέει, κοιτάχτε κι άμα τον βρείτε πάρτε τον.

—Άφεριμ, άφεριμ, είπαν και χώθηκαν στο σωρό μας. Τον βρήκαν. Ήταν Αρμένης, ο περβολάρης του σταθμού.

—Βρε κερατά Αρμένη, εσένα γυρεύουμε.

—Τι θέλετε από μένα; τους είπε. Μια ψυχή έχω να παραδώσω.

Και με το κεφάλι ψηλά, σα να 'θελε να τον δούμε όλοι, πέρασε ανάμεσά μας.

—Πάρτε τον! φώναξε ο λοχαγός.

Ο Αρμένης άμα άκουσε έτσι, ρίχτηκε απάνω σε κείνον που πρωτάπλωσε να τον πιάσει και με πάθος του δάγκωσε το λαρύγγι.

Οι άλλοι τον χάλασαν αμέσως· πρόφτασε μοναχά κι είπε:

—Κάντε με ό,τι θέλετε. Το αίμα μου το πήρα.

Αφήσαμε πίσω μας το ζεστό κουφάρι, που το κλοτσοκυλούσαν ακόμα, και τραβήξαμε για τον Κασαμπά. Εκεί ήταν όλα στάχτη. Σε μια μάντρα μας βάλανε. Από κει βλέπαμε να περνούν άλλους αιχμαλώτους, κι ακούοντας από μακριά τα μαρτύριά τους, δοξάζαμε το Θεό.

Το πρωί μας τραβήξαν για το Αχμετλί. Άμα φτάσαμε, ο λοχαγός μας περίμενε στο σταθμό, κι απ' αυτόν μάθαμε πως θα μέναμε εκεί.

Μας τράβηξε σ' έναν ξερότοπο και μας άφησε στον ήλιο. Εμείς τον παρακαλούσαμε να μας βάλει απ' το άλλο μέρος που είχε δέντρα.

—Όχι, μας είπε, στον ήλιο. Κι έφυγε.

Τ' απομεσήμερο έπιασε βροχή· χαρήκαμε. Ήπιαμε με τη φούχτα μας νερό, πλυθήκαμε και δροσιστήκαμε.

Άμα πήρε το βράδυ, ήρθε ο λοχαγός και μας έβαλε κάτω από 'να υπόστεγο. Στο πόδι ξημερωθήκαμε. Όλη τη νύχτα έβρεχε.

Το πρωί ήρθε πάλι· κοντά του είχε κι ένα γραμματικό. Μας χώρισε σε λόχους, κι έβγαλε τους τεχνίτες, φουρνάρηδες, καμιά δεκαριά, σιδεράδες είκοσι, χτίστες, σουβατζήδες άλλους τόσους· όπως τους χώριζε, έλεγε:

—Εσείς που τα γκρεμίσατε, να τα χτίσετε.

Και τους παράδωσε στους στρατιώτες.

Ο γραμματικός φώναξε:

—Μυλωνάς δεν είναι κανένας από σας; Καρπό έχουμε ν' αλέσουμε. Δεν ξέρει κανένας σας μυλωνάς;

Βγήκε ο αδερφός μου και δυο άλλοι.

Οι ζυμωτήδες πήγαν στο φούρνο, κι έβγαλαν κουραμάνα, από κριθάρι ακοσκίνιστο. Κι από κείνη τη μέρα μας μοίραζαν από 'να τέταρτο στον καθένα μας.

Ένα βράδυ δυο ζυμωτήδες έκλεψαν λίγο χαμούρι γιατί 'χαν στο νου τους να το σκάσουν. Κι ο σκοπός τους έπιασε την ώρα που έφευγαν. Το πρωί τους πήγαν στο λοχαγό, που έμενε εκεί κοντά μας σε μια καλύβα.

—Τούτοι εδώ χτες βράδυ έκλεψαν χαμούρι για να φύγουν, του λένε.

Ο λοχαγός έβγαλε το πιστόλι του.

—Να έτσι θα πάτε όσοι κάνετε αυτά, είπε και τους σκότωσε μπροστά μας. Ύστερα μας έβαλε αγγαρεία να καθαρίσουμε το σταθμό. Απ' την ακαθαρσία μάς πόνεσαν τα μάτια.

Κι ένας λοχίας που μας παράστεκε, Τουράν τον λέγανε, μας φώναζε άγρια και μας χτυπούσε, για να τον καμαρώνουν μέσ' απ' το τραίνο οι γυναίκες. Κι όποιοι από μας είχαν βαρύ πονόματο τους έλεγε πως θα τους πάει στο νοσοκομείο να τους γιατρέψει, κι αυτός τους τράβαγε μες στη χαράδρα και τους ξεπάστρευε.

Ένα βράδυ ο λοχαγός έδωσε διαταγή στη φρουρά να πουν στα χωριά, όσοι θέλουν παραγιούς να 'ρχονται να παίρνουν.

—Έχουμε, να τους πείτε, απ' όλους· τσομπάνηδες, χτίστες, σιδεράδες, ό,τι θέλουν.

Το πρωί έφτασαν οι μουχτάρηδες κι άρχισαν να διαλέγουν πενήντα, ογδόντα, όσους ήθελαν από μας, σα να 'μαστε ζωντόβολα.

Τότε συμφωνήσαμε, δώδεκα χωριανοί, να μάθουμε κανένα καλό χωριό, κι όταν ξανάρθουν και ζητήσουν, να πάμε όλοι μαζί.

Από λίγες μέρες ένας δεκανέας που μας συμπαθούσε, γιατί του είχαμε χαρίσει, από την αρχή όταν πιαστήκαμε, ένα ζουνάρι που του άρεσε, μας λέγει:

—Ετοιμαστείτε. Εδώ κοντά είναι ένα καλό χωριό, το Μπουνάρ-Μπασί, στο Μποζ-Νταγ. Θα περάσετε καλά.

Τον ρωτήσαμε αν θα 'ρθει κι αυτός μαζί μας.

—Όχι, μας λέγει, εμένα δε μ' αφήνει ο λοχαγός. Θα σας παραδώσω στο μουχτάρη.

Μας παράδωσε και φύγαμε.

Στο δρόμο απάνω, βρήκαμε μια γκορτσιά και πέσαμε στ' άγουρα γκόρτσα.

—Μπρε σεις, ελάτε, φώναζε ο μουχτάρης, μας πήρε το βράδυ.

Κι εμείς μπήκαμε στο δρόμο τρώγοντας.

Στο χωριό φθάσαμε νύχτα. Μας μοίρασαν σε τρεις μεριές, από τέσσερεις.

Είκοσι μέρες δουλέψαμε σ' αυτό το μέρος. Κι απ' την πρώτη μέρα που πήγαμε, βάλαμε με το νου μας να λιποταχτήσουμε, κι αρχίσαμε στα κρυφά να κρατούμε ψωμί, κι ό,τι άλλο βαστούσε απ' το φαγί μας, για να το 'χουμε στο δρόμο.

Τέλος ορίσαμε τη μέρα. Παρασκευή μεσάνυχτα να ξεκινήσουμε. Κι όταν ήρθε η ώρα, ξύπνησα το σύντροφό μου, κι ένας με τον άλλο ξυπνήσαμε όλοι. Μα οι άλλοι μετάνιωσαν. Εμείς τους είπαμε: τ' αποφασίσαμε πια, θα φύγουμε. Και φύγαμε.

Σαν περπατήσαμε καμιά ώρα δρόμο, έξω απ' το χωριό, μπροστά μας βρήκαμε έναν γκρεμό, ρέμα. Το βουητό του δεν ακουγότανε, απ' το πολύ βάθος που είχε. Εκεί σταματήσαμε.

Πλάγι μας ήταν ένα χωριό. Τα σκυλιά του μας μυρίστηκαν κι άρχισαν να γαβγίζουν.

—Θα φανερωθούμε, λέγω στο σύντροφό μου, πρέπει να το περάσουμε απόψε.

—Ναι, μου λέει.

Και σουρτά, πιαστοί στις πέτρες, κατεβαίναμε. Μα δεν μπορέσαμε. Στο μισοκατήφορο, σταματήσαμε σε μια βραχοσπηλιά. Εκεί ξημερωθήκαμε.

Άμα πήρε η μέρα, απάνω από τον γκρεμό ακούσαμε φωνές. Μας είχαν πάρει στο κατόπι μικροί μεγάλοι και μας κυνηγούσανε με τα σκυλιά τους.

Οι φωνές από ώρα μάκρυναν. Εμείς καθίσαμε ακόμα λίγο, κρυμμένοι, κι ύστερα πήραμε πάλι τον γκρεμοκατήφορο.

Μεσημέρι κοντά έδειχνε με τον ήλιο, που φθάσαμε ως κάτω στο γούπατο.

«Βάι, βάι» είπαμε σαν είδαμε το άλλο μέρος, που θ' ανεβαίναμε. Περπατήσαμε λίγο, ορθοί, δίπλα στο νερό που κύλαγε χοχλαστό, και μπήκαμε μέσα γλιστροπατώντας απάνω στα τρόχαλα. Το νερό μάς έφθασε ως το γόνα.

Όπως προχωρούσαμε, ακούσαμε κοντά μας κροτοχαρχάλεμα. Τρομάξαμε· σμίξαμε κοντά κοντά τα κορμιά μας και βλέπαμε. Από πάνω, χαμηλά, περνούσαν κοράκια, κάνοντας κύκλους. Σκύψαμε κι ήπιαμε νερό, δίχως να διψούμε. Ύστερα βγήκαμε απ' το ποτάμι στάζοντας και πήραμε το ανηφόρι.

Ο ήλιος έπεφτε όταν αναριχτήκαμε, πιάνοντας τις χορτόριζες. Με πολύν κόπο ανεβήκαμε. Μας είχε πάρει το βράδυ.

Σα βγήκαμε στο ίσιωμα, κοιτάξαμε γύρω. Μπροστά μας, λίγο μακριά, φάνηκαν καλύβες γιουρούκιες. Τα σκυλιά γάβγισαν. Οι τσομπάνηδες φώναξαν αναμεταξύ τους:

—Τα σκυλιά αλυχτούν, άνθρωποι είναι. Και ντουφέκισαν στον αέρα.

Εμείς λοξέψαμε στον γκρεμό και περπατήσαμε για πολύ, σκυφτοί άκρια άκρια, ώσπου πέσαμε σ' ένα ερειπωμένο χωριό. Προχωρήσαμε μες στα χαλάσματα. Λίγα βήματα μπροστά μας ακούσαμε βόγγο. Πλησιάσαμε. Απάνω σε αδειασμένο στρώμα από άχυρο ήταν ξαπλωμένο ένα σκυλί.

Όταν μας είδε, έκανε να σηκωθεί. Δεν μπόρεσε. Μας κούνησε την ουρά του απάνω στο χώμα, ανοιγόκλεισε τα μάτια του, που γυάλιζαν στο φεγγάρι, και μεταβόγγηξε. Καθίσαμε κοντά του, σ' ένα μισότοιχο της σωριασμένης αυλής. Απάνω σε σωρούς από άχρηστα πράγματα κούρνιαζαν κόττες ξεπουπουλιασμένες, κατάστεγνες απ' τη δίψα. Είπαμε να πάρουμε καμιά, μα που φωτιά. Κοιτάξαμε το σκυλί και τραβήξαμε. Όλη τη νύχτα περπατούσαμε στο φεγγάρι και ξαφνιαζόμαστε με τους ίσκιους μας.

Κοντά ξημερώματα, πέσαμε στα λιβάδια του Μποζ-Νταγ, όπου έβοσκαν γίδια· τα φύλαγε γυναίκα. Βιαστήκαμε να τα περάσουμε, δεν προφτάσαμε. Μας έζωσε το κοπάδι. Η γυναίκα σκυφτή έπλεκε· δε μας πρόσεξε, περάσαμε.

Την τέταρτη μέρα πέσαμε στο Οντεμίζ. Όπως πηγαίναμε, απαντήσαμε ένα μύλο.

—Ε, σύντροφε, του λέω, που θα πάει αυτό, όλο δρόμο, δρόμο; Και του 'δειξα το μύλο, με νόημα.

—Τι, να τον σπάσουμε; μου λέει.

—Ναι, είπαμε κι οι δυο και πάλι μετανιώσαμε.

Από κει βγήκαμε σε δημόσιο δρόμο. Τραβηχτήκαμε στο δάσος να κρυφτούμε. Κοντά μεσημέρι, είδαμε έναν κυνηγό στην απέναντι ράχη. Το σκυλί του γάβγιζε· φοβηθήκαμε.

Μπουσουλώντας με τα τέσσερα, πήγαμε ως δέκα μέτρα και λουφάξαμε πίσω από 'να κορμόδεντρο, παραμονεύοντας τον κυνηγό πότε θα φύγει. Βαρεθήκαμε. Έμεινε ως αργά το βράδυ. Κάναμε τότε το σταυρό μας και δρόμο.

Πριν ξημερώσει, είχαμε φτάσει έξω από την πολιτεία Μπανός. Ως το Βαϊντίρι κοντά έφταναν τα λιόδεντρά της. Απ' την πείνα μας, τρώγαμε τις άγουρες ελιές και μας πίκρισε το στόμα.

Άμα μερώσαμε λίγο την πείνα μας, σταθήκαμε βλέποντας την πολιτεία. Αντίκρυ μας περνούσε το τραίνο. Πήγε, ήρθε, δυο τρεις φορές. Ο κόσμος που έβγαινε σκορπούσε στους δρόμους· δεν μπορούσαμε να περάσουμε. Σουρούπωσε κι οι δρόμοι ακόμα ήταν γεμάτοι κόσμο. Φύγαμε αργά, νύχτα.

Απ' το Βαϊντίρι περάσαμε γρήγορα και πέσαμε στο ποτάμι το Μαϊάντρο. Το νερό μας ήρθε ως τη μέση. Το περάσαμε.

Εκεί, πάλι, μπροστά μας φάνηκαν πρόβατα. Δεν μπορούσαμε να κάνουμε αλλιώς, πέσαμε μες στο κοπάδι. Τα σκυλιά μας μούνταραν κι εμείς τα διώχναμε με τα ξύλα π' ακουμπούσαμε. Αυτά, τίποτα· τα μαυλίσσαμε και σκυφτοί, σιγά σιγά, τραβηχτήκαμε.

Σα μακρύνουμε πολύ απ' το κοπάδι, καθίσαμε. Δεν μπορούσαμε ούτε ένα βήμα να κάνουμε. Κι ένα μικρό παιδάκι μας έπιανε.

Τέλος φτάσαμε έξω απ' το χωριό μας. Μπήκαμε στο δάσος, κι από κει το βλέπαμε στην κορφή, όπως το ξέραμε. Καμιά πενηνταριά φώτα έκαιγαν. Τα σκυλιά αλυχτούσαν. Ήταν όπως τότες, που ήμασταν εκεί. Κλάψαμε. Μας φάνηκε πως γλιτώσαμε από φυγόστρατοι και γυρίζαμε στα σπίτια μας να ησυχάσουμε.

—Πάμε, μου λέει ο σύντροφός μου, ίσως ακόμα να 'ναι οι δικοί μας, πάμε να δούμε για να πιστέψουμε.

Και ξεκινήσαμε χωριστά, αφού πρώτα ορίσαμε την άλλη μέρα ν' ανταμώσουμε στη σπηλιά. Αυτός τράβηξε σε άλλο μαχαλά, εγώ σε άλλον. Όπου κι αν πήγαμε, όλα ρημαγμένα. Τα σπίτια ανοιχτά, άδεια, οι πόρτες σπασμένες με τα τσεκούρια. Μονάχα στην αγορά έμεναν ακόμα λίγοι Τούρκοι και στην αστυνομία ο σκοπός. Στο σκολειό, που το 'χαν γεμάτο έπιπλα και ρούχα, από μέσα ακουγόταν κουβέντα. Αποτραβήχτηκα και γύριζα όλη τη νύχτα, με το φόβο μου συντροφιά.

Το πρωί π' ανταμώσαμε, μας πήραν τα κλάματα. Γιατί εμείς λογαριάζαμε πως κάτι θα βρίσκαμε στο χωριό, αφημένο απ' τους δικούς μας. Σαν είπαμε τον πόνο μας, ριχτήκαμε στους συκομπαξέδες.

Ύστερα από μια βροχή, τα σύκα χάλασαν, μα είχαν αρχίσει να ωριμάζουν οι ελιές. Μαζέψαμε όσο καρπό μπορούσαμε και τον βάλαμε στη σπηλιά μας.

Μια μέρα που καθόμαστε απ' έξω και βλέπαμε αντικριστά μας ένα μύλο,

—Σύντροφε, του λέω, όσο κι αν τρώγω, μου 'ρχεται λιγούρα. Δεν πάμε να στήσουμε πόστο, κι άμα φύγει ο μυλωνάς να τον πατήσουμε;

—Και δεν πάμε, μου λέει. Και πήγαμε.

Οι πελάτες ήρθαν και φύγαν. Σα βράδιασε, ο μυλωνάς καβαλίκεψε τ' άλογό του κι έφυγε κι αυτός.

Περιμέναμε ως τα μεσάνυχτα, μήπως βγει κανένας από μέσα ή γυρίσει ο ίδιος πίσω. Δε φάνηκε τίποτα. Σταυρώσαμε το στήθος μας και πήγαμε.

Η κλειδαριά ήταν σπασμένη, μ' από μέσα είχε αμπάρα. Απ' το βοριά, που 'βγαινε το νερό, μπήκαμε. Ένα νυχτοφάναρο μπροστά στο στόμα του φούρνου. Τρομάξαμε. Και πάλι είπαμε: «ψωμί να φάμε κι ας πεθάνουμε». Κοιτάξαμε το ντουλάπι. Είχε το μπαρντάκι με λάδι, ντομάτες, αλάτι. Μες στο καλάθι δυο πίτες. Στο παράθυρο τα τσανάκια βαλμένα μπρούμυτα. Κάναμε σαλάτα και φάγαμε. Ευχαριστήσαμε το Θεό σα να τον είχαμε μπροστά μας, και κουβεντιάσαμε με λαχτάρα. Παρηγορηθήκαμε.

Ύστερα σηκωθήκαμε και ψάχναμε παντού. Σε μια θυρίδα είχε καμιά κοσαριά κεριά της εκκλησιάς. Τα πήραμε. Σ' ένα βαρέλι, αλεύρι και μισό σακί στάρι. Βάλαμε να το αλέσουμε. Αφήσαμε το νερό κι ο μύλος άρχισε ν' αλέθει.

Κόντευε πια να ξημερώσει. Μαζέψαμε ό,τι άλλο μας χρειαζόταν, βάλαμε το αλεύρι σε δυο σακιά και τραβήξαμε στο δάσος. Από κει παραφυλάγαμε, να δούμε και ν' ακούσουμε τι θα γινόταν.

Ο μυλωνάς ήρτε, σαν πήρε η μέρα, με πελάτες γιουρούκηδες.

Μόλις μπήκαν, ακούστηκαν φωνές. Ο μυλωνάς έβριζε, θαρρώντας πως κλέφτηκαν συναμεταξύ τους.

Φυλάξαμε εκεί ως το μεσημέρι. Άμα είδαμε ησυχία, πήγαμε στη σπηλιά, να συμμαζέψουμε ό,τι είχαμε πάρει απ' το μύλο. Είχαμε κάνει πια καλά το κουμάντο μας: λάδι, αλεύρι, αλάτι, από τους γύρω μπαξέδες μελιτζάνες, ντομάτες. Τη νύχτα μαγειρεύαμε στη σπηλιά και ψήναμε ζυμαρόπιτες στη θράκα. Το πρωί παίρναμε το φαγί μας και τραβούσαμε στο δάσος. Εκεί βραδιάζαμε.

Μια μέρα, όπως καθόμαστε προφυλαγμένα, μπροστά μας παρουσιάστηκε ένας γιουρούκης με δίκανο. Μας κοίταξε καλά. Εμείς τρομάξαμε. Τον περάσαμε για αγροφύλακα.

—Από που είστε, πατριώτες; μας ρώτησε.

—Από τη Μακεδονία, μουατζίρηδες, του λέμε, και η κυβέρνηση μάς έστειλε εδώ, στο Τσαβίρ - Κιόι. Αυτό το χτήμα τώρα είναι δικό μας. Εσύ τι θέλεις εδώ;

—Να, περνούσα και μπήκα να μάσω λίγα κάστανα, τώρα έφυγαν οι γκιαούρηδες, είπε κι έφυγε.

Σα χάθηκε από μπροστά μας, κοιταχτήκαμε.

—Έι, σύντροφε, του λέω, ο ήλιος βασίλεψε, πάμε.

Στο δρόμο μας απαντήσαμε ένα ξωκλήσι. Μπήκαμε να γονατίσουμε, και να παρακαλέσουμε, ίσως μας φανεί κανένας άγιος, να του πούμε τον πόνο μας. Δεν είδαμε τίποτα. Μονάχα τοίχους γυμνούς και σανίδια.

Συλλογισμένοι γυρίσαμε στο γιατάκι μας. Όλη τη νύχτα δεν κλείσαμε μάτι από φόβο μην έρτουν και μας πιάσουν, απάνω στον ύπνο. Και δεν ήταν μόνο αυτό που μας βασάνιζε. Είχαμε και τη φαγούρα από τις ψείρες που δε μας άφηνε σε ησυχία. Καλύτερα είχαμε να πεινάμε και να γλιτώναμε απ' αυτές.

Κι έτσι, σκεφτήκαμε το πρωί να κατέβουμε κάτω απ' τη σπηλιά, που ήταν ρέμα. Σούρουπο ακόμα πήγαμε, κι ανάψαμε φωτιά με ξερά ξύλα. Ώσπου να κάψει το νερό κουρευτήκαμε, ξουρίσαμε τις τρίχες και τα γένια μ' ένα ξουράφι που είχαμε βρει στο χωριό. Ύστερα γδυθήκαμε και ζεματίσαμε τις αλλαξιές μας. Εκείνη τη μέρα ησυχάσαμε. Από δυο μέρες πάλι η ψείρα. Κάθε μέρα με το ζεμάτισμα τις ξεκάναμε· γλιτώσαμε κι απ' αυτές.

Τώρα μας είχε σωθεί τ' αλεύρι. Μέσα σε πενήντα μέρες, είχαμε φάει σαράντα οκάδες ψωμί. Πιο κάτω, είχε κι έναν άλλο μύλο, απάνω στο δρόμο. «Νηστικό σκυλί φούρνο τρυπάει». Είπαμε να πάμε και σ' αυτόν, κι αρχίσαμε να παραφυλάμε. Μα ο μυλωνάς έμενε εκεί.

Τέλος, μια μέρα έφυγε για το χωριό με άλλους τρεις συντροφιά. Βράδιασε κι οι δρόμοι δούλευαν ακόμα. Πήγε μεσάνυχτα κι ο μυλωνάς δε φάνηκε. Είπαμε δε θα 'ρτει και ζυγώσαμε στο μύλο. Αφουγκραστήκαμε· ομιλία καθόλου. Σπρώξαμε την πόρτα· φάνηκε να 'ναι γερά κλεισμένη από μέσα. Αποφασίσαμε να μπούμε απ' το φούρνο, που 'χε παράθυρο.

—Εσύ, λέγω στο σύντροφό μου, να φυλάς το δρόμο κι αν δεις τίποτα, δώσε μου είδηση.

Εγώ έσπασα το τζάμι και πήδησα μέσα. Απάνω απ' το παράθυρο κρεμόταν ένα καλάθι κι έπεσε. Πάγωσα. «Ο μυλωνάς», είπα κι έτρεμα. Μα πιο δυνατή ήταν η πείνα. Κατέβηκα κι άνοιξα. Ο σύντροφός μου μπήκε και μετάκλεισε την πόρτα. Ανάψαμε φως και ψάξαμε παντού. Μες στο ντουλάπι βρήκαμε δυο ψωμιά, μια χύτρα μαγειρεμένα φασόλια, στο ράφι απάνω σαπούνι, καπνό και μια ζωστήρα, που τη φόρεσα. Πίσω απ' την πόρτα, σε μια κόφα, είχε λερά ρούχα, δίπλα ένα τσουβάλι αλεύρι κι ένα, σιτάρι. Τα μαζέψαμε όλα, πήραμε την κατσαρόλα με το φαί και φύγαμε. Η σπηλιά μας ήταν κοντά στο μύλο, σιγά σιγά τ' ανεβάσαμε.

Το πρωί πριν ξημερώσει πήγαμε αντίκρυ να παραφυλάξουμε. Ο μυλωνάς ήρθε μοναχός του, κι έφυγε βρίζοντας για το χωριό. Δεν πέρασε μισή ώρα κι απάνω στο δρόμο φάνηκε απόσπασμα ιππικό. Από το φόβο μας, όλη μέρα κρυφτήκαμε μέσα στη σπηλιά.

Σαν έφεξε η άλλη μέρα, πήραμε ψωμί και φύγαμε. Έτσι κάναμε κοντά μια βδομάδα. Δε φάνηκε τίποτα. Ησυχάσαμε.

Κάτω από τη σπηλιά μας ήταν μεγάλα ελιόδεντρα. Ο ήλιος δεν έβλεπε το κορμί τους, τόσο πυκνά ήτανε. Ένα βράδυ μπήκαμε να μαζέψουμε ελιές. Εκεί που μαζεύαμε, ακούσαμε ομιλία.

—Σύντροφε, του λέγω ζυγώνοντας, άνθρωποι είναι, εδώ να κρυφτούμε.

Δεν απόσωσα την κουβέντα, κι ως δυο μέτρα, απάνω στο δρόμο, φάνηκαν άντρες, γυναίκες, κάτι γιουρούκηδες. Όπως περνούσαν μπροστά απ' τα δέντρα, λέει ένας:

—Βάζω στοίχημα, εδώ μέσα έχει ακόμα γκιαούρηδες.

Σα μάκρυναν, μου λέει ο σύντροφός μου:

—Πρέπει ν' αλλάξουμε γιατάκι. Και με προφύλαξη γυρίσαμε στη σπηλιά μας.

Ούτε φάγαμε κείνο το βράδυ. Γείραμε με την έννοια πως θα πιαστούμε.

Σα χάραξε η άλλη μέρα, μαζέψαμε τα πράματά μας και πήγαμε μακρύτερα σε άλλη σπηλιά, που την ξέραμε.

Εκεί βολευτήκαμε καλύτερα. Ήταν βαθιά μέσα και φαρδιά ως δυο μέτρα. Απ' το χωριό είχαμε πάρει μια σκαφιδούλα και δυο τενεκέδες λάδι. Ελιές είχαμε μπόλικες. Τις τσακίσαμε λιώμα, τις βάλαμε σ' έναν τρουβά και τις περιχύνουμε με βραστό νερό, ζουλώντας τες καλά μέσα στη σκαφίδα. Μετά ρίξαμε το λαδόνερο στον τενεκέ, που τον είχαμε τρυπήσει και σιγά σιγά το νερό έφευγε κι έμενε το λάδι.

Αύτη τη μέρα μαγειρέψαμε, φάγαμε καλά και ξαπλώσαμε. Το φως έμπαινε ως βαθιά μέσα στη σπηλιά κι έκανε τις αράχνες να κουνηθούν μες στο πλεχτό τους υφάδι. Χαρήκαμε τη συντροφιά τους.

Τέσσερεις μήνες σωστούς ζήσαμε εδώ μέσα.

Στους τέσσερεις απάνω, ένα πρωί όπως διάβαζα, ψέλνοντας, μια σύνοψη που την

είχα βρει στο χωριό,

—Πάψε, μου λέει σκουντώντας ο σύντροφός μου, ομιλία ακούω.

Και κοίταξε μέσ' απ' το βάθος.

Μπροστά από τη σπηλιά, ως δέκα πόδια, περνούσε ενα μονοπάτι. Τα βήματα όλο και ζύγωναν. Η σπηλιά την κουβέντα την τραβούσε μέσα σα ρουφήχτρα.

—Εδώ έπρεπε να 'ναι τα βόδια μας...

Και φάνηκαν. Ήταν δυο γιουρούκηδες γελαδάρηδες. Εμείς ετοιμαστήκαμε με τα ρόπαλα στο χέρι, αν τύχαινε να μας δουν, να τους σκοτώσουμε.

Δε μας είδαν. Πέρασαν ήσυχα, κουβεντιάζοντας, με τα χέρια πίσω στη μέση.

Πάλι μου λέγει ο σύντροφός μου:

—Κι από δω πρέπει να φεύγουμε.

—Βρε φίλε, του αποκρίθηκα, που αλλού να πάμε;

—Όχι, μου λέγει, εγώ δε μένω. Ίσως να είδαν και πήγαν ίσια στο φρουραρχείο.

—Καλά, ας γίνει έτσι, του απάντησα.

Και ξεκινήσαμε να βρούμε άλλη κρυψώνα. Ως τ' απόγευμα ψάχναμε· βρήκαμε σ' ένα μέρος που το λέγαν Αγια-Τριάδα, σπήλαιο κι αυτό, και κουβαλήσαμε νύχτα τα πράματά μας.

Δέκα μέρες περάσανε, κι απ' το φόβο μας δεν είχαμε βγει έξω. Οι τροφές άρχισαν να σώνονται μέρα με τη μέρα. Στο τέλος μείναμε νηστικοί. Το μάτι μας είχε θολώσει απ' την πείνα.

—Σύντροφε, του λέγω, δε βαστώ πια. Να σκοτώσουμε το μυλωνά;

—Πάψε, μου λέγει, μη θέλεις να χάσεις την ψυχή σου. Σε λίγο βγαίνουν τα σπαρτά, τα ρεβίθια, κι έτσι θα φάμε πάλι,

—Όχι, του μετάπα, ως τώρα τρώγαμε φαί και δύναμη δεν πήραμε· με τα χορτάρια θα ζήσουμε; Ή θα βρούμε να φάμε, ή θα τραβήξουμε μες στη Σμύρνη, να παραδοθούμε.

—Όχι, μου λέγει, εγώ δεν παραδίνουμαι σε τούρκικα χέρια. Εδώ μέσα, στη σπηλιά θα πεθάνω.

—Μην το παίρνεις έτσι, σύντροφε, του είπα, εκεί είναι πολιτεία, δεν μπορούν να μας χαλάσουν.

—Όχι, μου απαντά, αυτό δε γίνεται.

—Ε, τότε να γίνει ένα άλλο, σύντροφε. Να κάνουμε τους Τούρκους και να

κατέβουμε να πιάσουμε δουλειά. Κι ό,τι μας είναι γραμμένο θα γίνει.

—Σύμφωνος, μου λέει.

—Μα κι οι δυο μαζί δεν κάνει, του λέω, γιατί μπορεί απάνω στην κουβέντα μας να πιαστούμε.

Κι έτσι αποφασίσαμε να χωρίσουμε. Αυτός να κατέβει σε άλλο χωριό κι εγώ σε άλλο.

—Ποιο μέρος ξέρεις εσύ; τον ρώτησα.

—Το Αϊντίν, μου λέγει.

—Καλά, ξέρω κι εγώ τα Θείρα. Εκεί μπορώ να κάνω τον τσομπάνο. Από ζωντανά γνωρίζω.

Και μείναμε σύμφωνοι στους δυο μήνες, αν δεν μας καταλάβαιναν, ν' ανταμώναμε στα Θείρα ή στα μαντριά.

—Αν δε μας έβρει κακό, μου λέει, και κοίταξε έξω τη μαυρίλα, που έμπαινε σαν καπνός μες στη σπηλιά.

—Θα φέρει βροχή, είπε ανασηκώνοντας το γιακά του.

Εγώ έγειρα στην πλάτη του. Κι έτσι μας πήρε ο ύπνος.

Νύχτα μεσάνυχτα έπιασε δυνατή βροχή. Απ' τις αστραπές λέγαμε πως θ' ανοίξει το σπήλαιο. Πιάσαμε κουβέντα μες στο σκοτάδι. Και τι δεν είπαμε. Κι από τις προγιαγιές μας ό,τι είχαμε ακουστά. Και φτάναμε στο χωρισμό μας· παίρναμε απόφαση και πάλι μετανιώναμε· και πάλι παίρναμε άλλη και πάλι ξαναμετανιώναμε.

Σαν ξημέρωσε, πρώτος ο φίλος πήρε το ξουράφι, τ' ακόνισε στη ζώστρα του καλά και γέλασε.

—Έλα, μου λέει, μη στέκεις, και μου έγειρε το λαιμό.

Με ξύρισε, τον ξύρισα κι εγώ, και κοιταχτήκαμε.

—Μοιάζω για Τούρκος; του λέγω.

—Ίδιος Μεμέτης είσαι.

—Και συ σαν Τουρκοκρητικός μοιάζεις.

—Άι, πάμε τώρα, γιατί αδυνατίσαμε.

Πιάσαμε τα χέρια και δεν τ' αφήναμε. Είπαμε πως δε θα ξανανταμώναμε. Κλάψαμε και συχωρεθήκαμε.

Κι ο καθένας μας πήρε το δρόμο της μοίρας του. Κι όπως πηγαίναμε,

κοιταζόμαστε, ώσπου τον έχασα απ' τα μάτια μου.

—Ανόητε, είπα τότε στον εαυτό μου, κι έκανα να τρέξω πίσω του. Μα η καρδιά μου είπε όχι. Πάντα άκουα την καρδιά μου, το συνήθιζα.

Και βάδισα ελεύθερα, άφησα το φόβο. Μια και τ' αποφάσισα, παρουσιάστηκα, εκεί κοντά, σε κάτι γιουρούκηδες, που καθόντουσαν γύρω στη φωτιά. Τους ήξερα από πριν. Μπεχτσέτ Αλή έλεγαν τον έναν. «Γιουρούκηδες, αγαθοί άνθρωποι» είπα και τράβηξα ίσια τους. Τους χαιρέτησα:

—Σελάμ αλέκιουμ.

—Αλέκιουμ σελάμ, μου λένε.

—Τι κάνετε εδώ; τους ρώτησα.

—Καμήλια βόσκουμε.

—Και ποιος είναι ο τόπος σας;

—Δεν είμαστε από δω, μένουμε σε τσαντίρια, κάτω στο ρέμα.

—Σας παρακαλώ, είπα, είμαι ξένος. Δείξετέ μου το δρόμο για τα Θείρα.

—Νερό μεγάλο έχει ο κάμπος. Οι δρόμοι κλείστηκαν.

Τους ρώτησα πάλι:

—Από που να τραβήξω;

—Να, από δω να πας. Όχι απ' τις καλύβες, είναι τα σκυλιά.

—Καλό βράδυ, τους είπα.

—Στο καλό, μου λεν.

Και τράβηξα.

Σαν έφτασα στην κορφή της ράχης, τα σκυλιά με μυρίστηκαν. Ανέβηκα γρήγορα σ' ένα κοτρόνι και φώναζα δυνατά:

—Έμσερι! Έμσερι!

Κάποιος π' άναβε τη φωτιά μπρος στην καλύβα του, φαινόταν πως μ' άκουσε κι έκανε τον κουτό. Τέλος ήρθε. Έδιωξε τα σκυλιά και μου είπε:

—Μπούγιουρουν, κόπιασε. Από που έρχεσαι;

—Απ' τ' Αϊντίν, του λέω, και πάω να γυρέψω δουλειά στο Τεπέ-Κιόι. Τι να κάνεις; Φτώχεια πολλή, του λέω.

—Θα πεινάς, μου είπε. Κι έβαλε μπροστά μου μια τσανάκα γιαούρτι με ψωμί.

Και στο φαί μου απάνω έκανα πως δεν ξέρω τον τόπο και τον ρωτούσα να μου πει.

—Από δω θα κατεβείς στο Χαλκά κι από κει θα πιάσεις Τεπέ-Κιόι. Δεν μπορείς να κατεβείς ίσα στα Θείρα.

Όταν έφαγα, τον ευχαρίστησα.

—Καλό βράδυ, του είπα.

—Στο καλό να πας, μου είπε και κοίταξε τον ουρανό που ήταν έτοιμος να ξεχύσει. Έκανε κάτι να πει κι έσκυψε στη φωτιά, τρίβοντας τις χούφτες του πάνω στη φλόγα.

Εγώ έφυγα, χτυπώντας το ξυλομπαστούνι μου στις πέτρες.

Σα μάκρυνα από κει, απάντησα ένα τούρκικο χαλασμένο χωριό. Από 'να μισογκρεμισμένο σπίτι, έβγαινε καπνός. Τι να 'ναι μέσα, αναρωτήθηκα, άντρας ή γυναίκα; Και κοντοστάθηκα μήπως δω.

Σε λίγο πετάχτηκαν δυο στρατιώτες.

Φοβήθηκα, μη μου ζητήσουν πιστοποιητικό· αυτοί έφυγαν τρεχάτοι προς το Μπελχέμ.

Άφησα να περάσει λίγο και μπήκα μέσα. Στο τζάκι είχαν αναμμένη φωτιά να στεγνώσουν απ' τη βροχή. Πυρώθηκα, κοίταξα μέσα στα γκρεμισμένα τους τοίχους με τα χρωματιστά χαρτιά και βγήκα.

Μπροστά μου, λίγα βήματα, πεντέξι γυναίκες πήγαιναν.

Τα ρούχα τους έμοιαζαν από δικά μας πανιά. Ανατρίχιασα. «Οι χωριανές μου», είπα και προσπέρασα από δίπλα τους βιαστικά.

Αυτές ανοίχτηκαν στη λάκκα, μαζεύοντας χόρτα. Πιο κει ένας ζευγάριζε, τον χαιρέτησα.

—Κουβέτ ολά, του είπα.

—Έιβαλα, μου είπε.

Και τράβηξα.

Πηγαίνοντας έπεσα σε δημόσιο δρόμο. Μπροστά μου προχωρούσε ένας γέρος καβάλα στ' άλογό του. Τον ήξερα πριν έξι χρόνια τώρα, που ήμουν στρατιώτης. Ήταν νοικοκύρης καλός, είχε φαμίλια. Είπα «που να με γνωρίσει από τότε». Και τον πλησίασα άφοβα.

—Σελάμ αλέκιουμ, του λέω.

—Αλέκιουμ σελάμ, μου απάντησε αδιάφορα. Πηγαίναμε αυτός μπροστά εγώ πίσω, πλάγι του.

—Δε μου λες, είπε άξαφνα, από που είσαι;

—Από την Προύσα.

—Από μέσα;

—Όχι, απ' το χωριό Κιοστέλ, του είπα.

—Και τώρα που πας από δω;

—Στα Θείρα, στην πολιτεία.

—Και τι δουλειά κάνεις;

—Τσομπάνος.

—Έχεις δουλειά;

—Όχι, του λέω.

—Έλα σε μένα· έχω καμήλια.

—Από καμήλια δεν ξέρω, να 'χες πρόβατα θα ερχόμουν.

—Θα μάθεις, θα συνηθίσεις.

—Που να μάθω εγώ, του λέω, φουκαράς άνθρωπος.

—Άι, ουγουρλάρολσουν, μου λέει.

—Στο καλό, του είπα.

Κι όπως πάγαινα πίσω του, αναγελιόμουν με το φόβο που είχα πάρει, μήπως και με είχε γνωρίσει.

Από λίγο έκοψε σ' ένα μονοπάτι. Κι εγώ προχωρούσα γρήγορα, σα να βιαζόμουν να φτάσω σπίτι μου.

Αντικρύ μου, σ' ένα υψωματάκι, ζευγάριζε ένας Τούρκος. Πριν φτάσω κοντά, άφησε τα βόδια του να προσευχηθή. Εγώ κοίταξα τον καιρό. Άμα τέλειωσε, πήγα κοντά του. Τον χαιρέτησα, με χαιρέτησε όπως πάντα.

—Που πας; με ρώτησε.

—Στα Θείρα, του λέω.

—Πατριώτη, μείνε απόψε εδώ· δεν προφταίνεις, βράδιασε. Και μόρα θα φέρει. Να το χωριό μου. Μουσαφίρ οντά έχει. Μείνε κι αύριο πηγαίνεις. Κάθισε να πάμε μαζί.

—Όχι, ευχαριστώ, του λέω. Βιάζομαι να προφτάσω το τραίνο, αύριο να φύγω για το Βαϊντίρι.

—Ρεζίλι θα γίνεις, μου λέει, να κατεβείς μ' αυτό το χάλι. Έλα απόψε, και βλέπουμε.

—Όχι, πατριώτη, καλύτερα να πηγαίνω.

Κι έφυγα, γιατί άλλοτες ήμαστε κοντογειτόνοι και φοβόμουν μη με γνωρίσει.

Από καμιά ώρα, μ' έπιασε η βροχή. Μούσκεψα σα σφουγγάρι. Έτρεμα. Νύχτα μοναχός μου μες στο δρόμο γύριζα. Απελπίστηκα. Μου 'ρχόταν να πάρω πέτρα να χτυπώ το κεφάλι μου. Χτυπήθηκα κι έκλαψα.

Νυχτώνοντας πια, έφθασα έξω από 'να χωριό. Τσιπνί, το λέγαν. Ένας τσομπάνος πήγαινε τα πρόβατά του στο μαντρί. Τράβηξα μαζί του και βοηθούσα. Σα φτάσαμε στο μαντρί,

—Μέραμπα, χαιρετιστήκαμε.

—Που πας από δω; με ρώτησε.

—Στην πολιτεία, του είπα.

—Στο καλό να πας, μου 'πε κι έκλεισε την πόρτα.

—Πατριώτη, σε παρακαλώ, του φώναξα, μια θρησκεία είμαστε, να μείνω απόψε κοντά σου κι αύριο φεύγω.

—Δεν μπορώ, μου είπε, είμαι παραγιός.

—Ε τότε πες το στ' αφεντικό σου.

—Είναι γυναίκες, μ' απάντησε. Οι άντρες λείπουν. Γιατί στον καιρό των Γιουνάνηδων ήταν οδηγοί κι ο Κεμάλ τους φυλάκισε.

—Και τι πειράζει που 'ναι γυναίκες; Θα τις φάω; Ούτε ψωμί θέλω να μου δώσουν. Να, εκείδά να περάσω τη νύχτα μου.

—Εμένα, πατριώτη, δε με νοιάζει· την κάπα μου, κι έξω κοιμάμαι.

Ύστερα πήγε στις γυναίκες, και του είπαν ναι.

—Έλα μες στο μαντρί, μου λέει ευχαριστημένος.

Μπήκα κι έκλεισα την πόρτα.

Από λίγο ήρταν κι άλλοι τσομπάνηδες. Ανάψαμε φωτιά κι όπως καθίσαμε γύρω της, άρχισαν να με ρωτούν από που είμαι και που πηγαίνω.

—Απ' το Αϊντίν είμαι και πάω να βρω δουλειά...

—Τι δουλειά ξέρεις;

—Τσομπάνος είμαι' κι ήθελα πολύ να μείνω κοντά σας.

—Τι να κάνεις; Είμαστε τρεις. Δουλειά αν θέλεις θα βρεις στο Τεπέ-Κιόι. Άμα ξεμερώσει, να πας.

Κι έβαλαν τραπέζι, να φάμε.

—Εγώ τρέμω, τους είπα. Δεν μπορώ να φάω.

—Πυρώσου στη φωτιά, μου λεν, και φάε. Κι ύστερα κοιμήσου εδώ κοντά μας.

Κι εκεί που τρώγαμε, είδα μπαούλα με ρούχα, που δε μοιάζαν του μαντριού, και τους ρώτησα από που τα 'χαν.

—Εδώ κοντά, μου είπαν, ήταν ένα πλούσιο χωριό, το Κιρκιντζέ. Κι άμα φύγαν οι γκιαούρηδες τους τα πήραμε όλα. Όσα βλέπεις εδώ μέσα ήταν δικά τους.

—Σωθήκατε, τους είπα. Μα γιατί δεν τα κάψατε;

—Άλλα χωριά έγιναν στάχτη. Εσύ δεν πήρες τίποτα;

—Όχι, εγώ πολεμούσα. Δεν έκλεψα, σκότωσα.

—Εσύ έκανες καλύτερα από μας, μου είπαν και τραβήχτηκαν απ' τη φωτιά. Έλα πάρε κι αυτή την κάπα τώρα και πλάγιασε.

Έγειρα κοντά τους. Όλη τη νύχτα δεν κοιμήθηκα, μη μου φύγει κανένας λόγος στον ύπνο.

Σηκώθηκα καμιά ώρα νύχτα, πριν φέξει.

—Μη βιάζεσαι, μου λεν, κάτσε να φάμε κι ύστερα φεύγεις.

—Όχι, τους είπα, ας πηγαίνω. Μοναχά δώστε μου λίγο ψωμί, αν θέλετε. Και τους καλοβράδιασα.

Πήρα το δρόμο. Καμιά πενηνταριά καβαλάρηδες ερχόντουσαν πίσω μου τραγουδώντας. Στάθηκα παράμερα και τους χαιρέτησα. Αυτοί προσπέρασαν.

Εγώ πήγαινα από κοντά τους, βλέποντας τα σύννεφα που χαμήλωναν. Θα βραχώ, είπα, και βάδισα.

Δεν άργησε, έπιασε χοντρή ψιχάλα. Έτρεξα και χώθηκα σε μια καλύβα. Η βροχή δυνάμωσε. Έβγαλα το ψωμί απ' το σακούλι μου· μ' είχαν βάλει μέσα και τυρί.

Εκεί που έτρωγα, είδα να 'ρχεται με καλπασμό, οπλισμένος, ένας καβαλάρης ίσα στην καλύβα. Τρόμαξα. Ζύγωσε κοντά, με χαιρέτησε. Ήταν ο αγροφύλακας.

—Που βρέθηκες εδώ; μου λέει.

—Στα Θείρα πηγαίνω να βρω δουλειά, κι η βροχή με σταμάτησε.

—Τι είσαι;

—Τσομπάνος.

—Έχουν τα Θείρα μαντριά, και μου 'δωσε να στρίψω τσιγάρο.

—Μπας εσύ ξέρεις κάνα καλό μαντρί, του είπα, εδώ κοντά, να μου δείξεις;

—Να, εκεί πέρα, του Χατζημεμέτη, μου λέει. Είναι νοικοκύρης, θα περάσεις καλά. Γεια, μου είπε, και χτύπησε τ' άλογό του.

Άμα η βροχή έκοψε, τράβηξα ίσια σ' ένα κοπάδι από πρόβατα. Ο τσομπάνος ήρθε κοντά μου.

—Τι θέλεις; με ρώτησε.

—Δουλειά θέλω, του 'πα.

Κι ευθύς μετάνιωσα. Απ' την κουβέντα του κατάλαβα πως ήταν Αρβανίτης, και δεν ήθελα να μείνω μ' αυτούς, γιατί ήταν έξυπνοι άνθρωποι· ήθελα Τούρκους, που τους ήξερα. Δε στάθηκα ούτε κουβέντα να πάρω και τράβηξα το μονοπάτι όπου ακουγόταν κουδούνια.

Από μακριά είδα ένα άλλο μεγάλο κοπάδι πρόβατα, που κατέβαιναν βοσκώντας μες στα ελιόδεντρα.

Σα ζύγωσα κοντά, φώναξα του τσομπάνου, γιατί τα σκυλιά άρχισαν να γαβγίζουν. Ο βοσκός ερχόταν κοντά μου, εγώ πήγαινα, ανταμώσαμε. Χαιρετιστήκαμε.

—Τίνος είν' τα πρόβατα; τον ρώτησα.

—Του Χατζημεμέτη, μου λέει· όπως μου 'χε πει κι ο αγροφύλακας.

—Μπας κι ο αφέντης σου θέλει τσομπάνο;

—Εφτά μέρες έχει που πάει στα Θείρα για παραγιό κι ακόμα δε βρήκε. Περίμενε αν θέλεις ώπου να 'ρθεί. Από τη δουλειά ξέρεις;

—Και ν' αρμέξω και να βοσκήσω ξέρω.

—Ε τότε πήγαινε τα, βόσκοντας, ώπου να 'ρθει. Ρίχ' τα μες στα κουκιά. Ο αφεντικός είπε σήμερα να τ' αμολήσουμε μέσα, να βοσκήσουν.

Εγώ έφυγα σφυρίζοντας το κοπάδι, που με άκουγε, σα να με ήξερε.

Κοντά το μεσημέρι είδα τον Χατζημεμέτη να 'ρχεται μόνος του καβάλα στο άλογό του. Πλούσιος άνθρωπος, μου φάνηκε, όπως καθόταν στη σέλα του. Τον φοβήθηκα. Ο τσομπάνος τον ζύγωσε βοηθώντας τον να κατέβει. Εκείνος στάθηκε βλέποντας τα πρόβατα που περνούσαν από μπροστά του, και λέει στο Χασάν:

—Αλλιώς τ' άφησα κι αλλιώς τα βλέπω. Σαν καλοβοσκημένα και κεφάτα.

—Ναι, του λέει, έχουμε καινούριο τσομπάνο.

—Που 'ναι τος! Κι εγώ ψάχνω στα Θείρα να τον βρω.

Ο Χασάν μου έκανε νόημα να ζυγώσω. Άρχισα να τρέμω. Από το φόβο δεν μπορούσα να τον δω στα μάτια.

—Έλα κοντά, μου λέει. Εσύ τα βόσκησες τα πρόβατα; Από που είσαι;

—Από τη Μακεδονία, του λέω, απ' το Κοσσυφοπέδι.

—Φαίνεσαι καλός, άξιος· θα σε κρατήσω. Τυχερó μου ήσουν, να έρθεις στα πόδια μου. Κάθε μέρα πήγαινα στα Θείρα για τσομπάνο και χωρίς τσομπάνο γύριζα.

—Πώς σε λένε;

—Μπεχτσέτ, του είπα.

—Να 'σαι καλά, μου λέει. Έλα τώρα, πάμε στο σπίτι. Θα πεινάς κιόλας.

Τραβήξαμε το δρόμο. Αυτός καβάλα κι εγώ πεζός. Θαρρούσα πως με πήγαινε να με κρεμάσει.

Μπροστά στο τζαμί, όπως περνούσαμε, πετάχτηκαν καμιά κοσαριά Τσέτες οπλισμένοι, με τα φυσεκλίκια τους. Άμα τους είδα, κέρωσα. Αυτοί είπαν πειραχτικά του αφεντικού μου:

—Μπρε τσομπάνο που τον βρήκες, εφτά μέρες που πας κι έρχεσαι στα Θείρα!

—Καλά, τους λέει. Σαν έρθει η άνοιξη και βγάλω το γιαούρτι, θα τονβάλω να παλέψει μαζί σας. Και κοίταξε την αχάμνια μου.

—Άσ' τους να λεν, μου είπε, μη στεναχωριέσαι. Και πήραμε πάλι το δρόμο μας. Σα φτάσαμε στο σπίτι, μου λέει:

—Βγάλε τα τσαρούχια σου κι ανέβα πάνω.

—Δεν κάνει, του λέω, είμαι λερός.

—Μπρε βγάλ' τα κι ανέβα.

Τα 'βγαλα και τ' απόθεσα στην άκρη, έτοιμος να τ' αρπάξω και να φύγω.

Ο αφεντικός μου είχε ένα θείο, αδελφό του πατέρα του, και τον φώναξε να 'ρθει να συμφωνήσουν το δίκιο μου. Ύστερα είπε στις γυναίκες να ετοιμάσουν φαί, κι αυτές έστρωσαν το σοφρά. Ο αφεντικός μου πλύθηκε, έκανε την προσευχή του κι έκατσε στο τραπέζι, δίχως να τρώγει.

—Φάγε, παιδί μου, μου λέει, μη βλέπεις εμένα. Εγώ νηστεύω. Το είχα τάξιμο, να φύγουν οι γκιαούρηδες και τρία χρόνια να νηστέψω. Κι ο μεγαλοδύναμος μ' άκουσε.

—Ναι, είπα, αυτός κι όχι η δύναμή μας τους έδιωξε. Και κόπηκε η όρεξή μου. Έφαγα μια μπουκιά και τραβήχτηκα. Τραβήχτηκαν κι εκείνοι.

Μου 'δωσαν να στρίψω τσιγάρο, κι άρχισαν πάλι να με ρωτούν από που έρχομαι.

—Από τ' Αϊντίν, τους είπα, γυρεύοντας δουλειά.

—Τώρα εδώ που ήρθες, μου λένε, μη φοβάσαι. Θα περάσεις καλά. Οι Γιουνάνηδες έφυγαν. Εμείς διαφεντεύουμε.

—Ναι, είπα, έφυγαν, ας μη μιλάμε γι' αυτούς.

—«Ίσμι ραχμάνι ραχίμ». Κι η κουβέντα γύρισε πάλι στην αρχή.

—Τσομπάνος είσαι; ρώτησε τ' αφεντικό μου. Ξέρεις καλά την τέχνη;

—Ναι, του είπα. Να με δοκιμάσεις αφεντικό κι αν με βρεις άξιο, κράτησέ με.

—Αν είσαι όπως σε θέλω, δε θα σου λείψει τίποτα κοντά μου. Τι συμφωνία θέλεις να κάνουμε;

—Για δυο μήνες, του λέω, να γνωριστούμε καλύτερα, και μετά βλέπουμε. Κάνουμε άλλη συμφωνία τότε, για ένα ή δυο χρόνια, όπως εσείς θέλετε.

Κι αυτό το είπα, γιατί είχαμε συμφωνήσει με τον σύντροφό μου, απάνω στους δυο μήνες ν' ανταμωθούμε.

—Καλά, μου λέει, ας είναι έτσι· πόσα θέλεις;

—Πενήντα μπαγκανότες, του λέω, για τους δυο μήνες· κι εγώ δεν ήθελα παρά μόνο το ψωμί μου.

—Πολλά είναι, μου λέει. Διακόσια πενήντα γαλάρια, τρεις παραγιοί. Δε βγαίνει. Πες λιγότερα. Κι αν είσαι άξιος και ξέρεις από τέχνη, άμα τελειώσει η πρώτη συμφωνία μας, θα σου τα δώσω. Πάρε τώρα τριανταπέντε και μείνε.

—Όχι, σαράντα, του λέγω, και θα μείνεις ευχαριστημένος.

—Ε καλά, μου λέει, με πέντε μπαγκανότες δε χάνουμαι. Τα ρούχα, το φαί σου, θα 'ναι από μένα και στην πολιτεία θα κατεβαίνεις όποτε θέλεις.

Μείναμε σύμφωνοι.

Εκείνο το βράδυ είχανε ζιαφέτι. Πέρασα καλά.

—Μπεχτσέτ, μου λέει τ' αφεντικό μου, ξεχάστηκα. Θα θέλεις να κοιμηθείς, γιατί 'σαι κουρασμένος.

Και μ' οδήγησε στον οντά. Μου έδωσε μια κάπα και μου 'δειξε κάτι ρούχα, που τα είχαν πάγει από πριν οι γυναίκες.

—Να, άλλαξε, μου λέει, και στρώσε· δικά σου είναι.

Από το φόβο μου δεν έκλεισα μάτι. Όλο θαρρούσα πως θα με παραδώσουν. Έτσι ξημερώθηκα, τυλιγμένος στην κάπα μου.

Κατά τα χαράματα, άκουσα ομιλίες.

—Μπεχτσέτ, μου φώναξε, από λίγο, τ' αφεντικό μου, ξύπνησες;

—Ναι, του λέω, και πετάχτηκα απάνω.

Πλύθηκα γρήγορα. Ήπιαμε μαζί καφέ και ξεκινήσαμε οι δυο μας για το μαντρί. Εγώ πεζός κι εκείνος καβάλα. Οι άλλοι τσομπάνηδες μας περίμεναν εκεί.

Ήρθε η ώρα να βγάλουμε τα πρόβατα απ' το μαντρί. Στο βγάλσιμο μέτρησα τρακόσια γαλάρια και στέρφα μαζί.

—Αφεντικό, του λέω πριν ξεκινήσω, από σήμερα κάθε μέρα θα τα μετρώ κι άμα χαθεί κανένα θα 'ναι σε βάρος μου κι άμα ψοφήσει θα σου φέρω το τομάρι του.

Ο αφεντικός μου με χτύπησε στην πλάτη.

—Όπως μου είπες, Μπεχτσέτ, στο λόγο σου στέκεις. Μπράβο.

Το βράδυ άρμεξα από διακόσια πενήντα πρόβατα πενηντατέσσερεις οκάδες γάλα. Με το πρωινό, ογδόντα έξι. Σαν ήρθε ο αφεντικός μου απόρεσε. Λογάριασε κάπου τριανταδυό οκάδες περισσότερο γάλα.

—Βάι, βάι, έκανε, πολύ πράμα αυτό. Εδώ είχε Ρωμιούς, στην τέχνη σου με κείνους σε βάζω. Εκείνων τη σειρά έχεις.

—Είμαι από το Κοσσυφοπέδι, του λέω, κι εμείς στον τόπο μας άλλο από ζωντανά δεν έχουμε.

—Μπράβο μου, παινεύτηκε μοναχός του, τώρα από τσομπάνο δεν έχω παράπονο. Είμαι ευχαριστημένος. Και μου 'δωσε να φάω χαλβά.

Κι ο Χασάν του παραπονέθηκε πως τρία χρόνια ήταν κοντά του και χαλβά δεν έφαγε.

—Όποιος είναι άξιος και προκομμένος, του λέει, περνά καλά.

Εκεί κοντά μας είχαν κι οι Αρβανίτες τα μαντριά.

Μια μέρα που 'χα βγάλει τα πρόβατα στη βοσκή, μου είχε φυλάξει καρτέρι το αφεντικό τους απάνω στο δρόμο που περνούσα.

—Κρίμας, μου λέει, χαραμίζεις την τέχνη σου. Έλα σε μένα, να σ' έχω μονάχα για τ' αρμεγιά.

—Όχι, του λέω, συμφώνησα. Δεν τον παίρνω πίσω το λόγο μου. Και τράβηξα.

Το βράδυ π' αντάμωσε με τ' αφεντικό μου:

—Μπρε, που τον βρήκες τέτοιο τσομπάνο; του έλεγε. Θα σου τον πάρουμε!

—Τα πρόβατά μου τα δίνω, τον τσομπάνη μου δεν τον παίρνετε, τους είπε, και

πιάστηκαν στα χωρατά.

Από τότε πέρασε καιρός. Κι ένα βράδυ που 'ρθε τ' αφεντικό μου απ' τα Θείρα μου λέει:

—Έλα να σου πω ένα καλό μαντάτο.

—Ας είναι χαϊρλίδικο, του λέω.

—Στο Αϊντίν έπιασαν έναν γκιαούρη, που ήταν παραγιός σε Τούρκο κι έκανε το μουσουλμάνο.

—Μίλα καλά, του λέω, πως πιάστηκε το σκυλί; κι η γλώσσα μου τραβήχτηκε κάτω.

—Πήγε στο τζαμί να προσκυνήσει και δεν ήξερε να πλυθεί. Απ' αυτό κι απ' άλλα τον κατάλαβε ο χότζας, και στη στιγμή τον πήραν και τον κρέμασαν στην αγορά, στο μεγάλο πλάτανο.

Απ' τα σουσούμια που μου 'δωσε κατάλαβα πως ήταν ο σύντροφός μου. Έτσι, πριν το Μάρτη ακόμα, κάναμε τη νέα συμφωνία με πενήντα μπαγκανότες και τα έξοδα δικά του, όπως και πριν.

Οι μέρες περνούσαν γρήγορα, η μια πίσ' απ' την άλλη, και γέμιζα φόβο που έφτανε η σαρακοστή.

Την πρώτη μέρα πρόσεξα πως ξύριζαν τις τρίχες τους. Έκανα κι εγώ το ίδιο· ξύριζα το στήθος μου.

—Θεέ μου, συχώρεσέ με, είπα και δάκρυσα. Αυτή τη χρονιά όλοι θα έκαναν σαρακοστή, γιατί είχε φύγει ο γκιαούρης, ο εχθρός.

—Κι εγώ πρέπει να πιάσω τη νηστεία, λέω του αφεντικού μου.

—Εγώ θα κάνω και για σένα, μου λέει, εσύ δεν έχεις αμαρτία, είσαι στα ξένα κι ο Αλλάχ σε συχωράει.

—Όχι, αφεντικό, έχω χρόνια να νηστέψω, και τώρα που γλιτώσαμε απ' τον οχτρό, πρέπει όλοι να νηστέψουμε.

—Αφού το θέλεις πιάσε, μου λέει, κι άμα δυσκολευτείς, άσ' την.

Τα μεσάνυχτα, σα χτύπησε ο γύφτος νταν - νταν το νταούλι, σηκωθήκαμε όλοι μες στο σπίτι. Ετοιμάστηκε ο σοφράς, καθίσαμε γύρω σταυροπόδι κι αρχίσαμε να σιγοτρώμε.

Εγώ έφυγα μες στο θαμποχάραμα για το μαντρί. Οι δυο τσομπάνηδες τα είχαν βγάλει τα πρόβατα κι έβοσκαν μακριά απ' την καλύβα. Αυτοί προσεύχονταν πίσω από μια πέτρα. Τους ζύγωσα, γονάτισα, κάνοντας κι εγώ ό,τι έκαναν.

Έτσι πέρασε αυτή η μέρα, ήρθε άλλη, και πάλι άλλη, ώσπου πήρα το χαβά τους κι ανάσανα.

Κόντευε το Μπαϊράμι. Το αφεντικό μου λέει μια μέρα:

—Άιντε ετοιμάσου, να πάμε στην πολιτεία να σου ψωνίσω, να βγεις κι εσύ σαν άνθρωπος στον κόσμο.

—Μην παίρνεις κόπο, αφεντικό, για μένα, του λέω, από φόβο μην τύχει στα Θείρα και με γνωρίσει κανείς.

—Όχι, μου λέει, έλα πάμε να ψωνίσουμε ό,τι σου αρέσει.

Και χωρίς να θέλω, ξεκινήσαμε για τα Θείρα.

Σα φτάσαμε στο παζάρι, μου αγόρασε μια φορεσιά ρούχα, κυλότα και σακάκι, ένα ζευγάρι τουζλούκια πέτσινα, ζουνάρι, φέσι κι ένα καμπανί. Σαν τα πήρα όλα στα χέρια μου, με ρώτησε:

—Τι άλλο θέλεις να σου πάρω, Μπεχτσέτ;

—Τίποτα, φτάνουν, αφεντικό.

—Ας σου πάρω κι ενα ζεμπέκικο βρακί.

—Όχι, του λέγω, δεν προφταίνω να το ράψω.

—Έχει έτοιμα, μου λέει, και προχώρησε μες στον κόσμο.

Από δω ψάξαμε, από κει ψάξαμε, δε βρήκε στο μπόι μου.

—Δεν πειράζει, μην κοπιάζεις, αφεντικό, του λέω, φτάνουν όσα μου πήρες.

—Όχι, θα το πάρουμε ύφασμα, μου λέει, και θα το ράψουν οι γυναίκες.

Έφτασε το Μπαϊράμι κι εγώ έτρεμα που δεν ήξερα πώς μπαίνουν στο τζαμί. Τ' απέξω τα είχα μάθει, μα τα μέσα που γινόταν στο τζαμί δεν τα ήξερα.

Αποβραδής μου λέει το αφεντικό μου:

—Ν' αρμέξεις πολύ πρωί και να 'ρθεις να προφτάσεις το τζαμί σου.

—Ναι, του είπα πρόθυμα.

Άμα έφυγε, άφησα τον μικρότερο παραγιό να το σκάσει για το χωριό του. Ύστερ' απ' αυτόν έφυγε κι ο Χασάν, ο βοσκός, κι έμεινα μοναχός.

Το πρωί, να κι έρχεται ο αφεντικός μου, καβάλα στ' άλογό του.

—Που είναι οι άλλοι; με ρώτησε.

Εγώ του είπα, κάνοντας τον στεναχωρημένο:

—Κρίμας που δεν μπόρεσα να προσκυνήσω. Έχασα τη σαρακοστή μου.

—Δεν πειράζει, μου λέει, αφού ήρθε έτσι. Και μ' αγκάλιασε. Τον έσφιξα κι εγώ απάνω μου.

—Μπαϊράμ μουμπαρέκ ολά.

—Αλλάχ ερέζ ολά. Ευχηθήκαμε. Σαν τραβηχτήκαμε, μου ξανάπε πάλι:

—Πολύ στεναχωρέθηκα, έπρεπε να 'ρθεις.

—Δεν πειράζει, αφεντικό, του απάντησα, αυτά είναι παιδιά, ας γλεντήσουν.

—Όχι, μου λέει, πρώτα ο μεγαλύτερος· ας είναι, άμα θα 'χουμε Κουρμπάν Μπαϊράμ.

Χαιρετιστήκαμε κι έφυγε.

Κοντά μεσημέρι ήρθε ο μικρός· Ριζά τον λέγανε. Μετά από ώρα ήρθε κι ο Χασάν, ο βοσκός.

Σαν τα είπαμε, αφήσαμε το Ριζά στο κοπάδι και κατεβήκαμε στα Θείρα για σεριάνι.

Παντού ήταν όμορφα στολισμένα. Στο φρουραρχείο μπροστά ο αγέρας κυμάτιζε τις σημαίες. Στα καφενεία αράδα τα νταούλια κι οι ζουρνάδες. Το βουητό τους μ' ανατρίχιαζε· αναθυμώσουν τις δικές μας μεγαλοσκόλες και τα μάτια μου βούρκωσαν. Η χαρά τους με τη λύπη μου ανακατώθηκε μέσα μου. Έχασα το κουράγιο μου.

—Πάμε να φύγουμε, είπα του Χασάν.

Εκείνος με τράβηξε μες στο καφενείο να πάρουμε ένα λουκούμι. Μέσα κι έξω χόρευαν οι τσέτες οπλισμένοι· τα όπλα τους, τα μαχαίρια τους, θαρρούσα πως πετούσαν στον αέρα.

—Έλα, μου λέει ο Χασάν, προχώρα να πάρουμε σειρά.

Ο καφετζής καθόταν καβάλα σε μια καρέκλα και φώναζε στον καθένα με τη σειρά.

—Εσύ, με ρώτησε, θα χορέψεις; Πέρνα.

—Όχι, δεν ξέρω, του λέω. Είμαι Μακεδόνας.

—Σα δεν ξέρεις, μην έρχεσαι. Αφού ήρθες, θα χορέψεις. Και με τράβηξε.

Ο Χασάν ήρθε ξοπίσω μου και πιάσαμε το χορό.

—Είδες το μουατζίρ, πώς χορεύει; λέγανε γύρω μας.

Στο χορό απάνω πρόσεξα το περίπολο που μας κοίταζε. Τρόμαξα.

—Πάμε, λέω του Χασάν. Είναι μοναχός ο μικρός, μ' έναν κάμπο πρόβατα.

—Όχι, μου λέει, θα μείνουμε ως το πρωί.

Εγώ τον άφησα κι έφυγα για το μαντρί. Ο αφεντικός μου ήταν εκεί. Ξαφνιάστηκε που με είδε.

—Γιατί γύρισες; μου είπε. Και με ξανάστελνε πίσω με το ζόρι.

—Κουράστηκα, αφεντικό, του είπα, αύριο πάλι.

Την άλλη μέρα άρμεξα πρωί, όπως πάντα, τα πρόβατα και σαν τα έβγαλα στη λάκκα με τον παραγιό, γύρισα στο μαντρί να ντυθώ. Πλύθηκα μ' ένα σαπουνάκι ροζ, που μύριζε μόσκο, καλοστολίστηκα και τράβηξα στην πολιτεία.

Όπως περνούσα απ' το χάνι, βλέπω μπροστά μου τον Σαλή εφέντη τον εισπράκτορα.

Μας ήξερε στο χωριό, γιατί κι εμείς είχαμε πρόβατα, και πολλές φορές έμεινε στο σπίτι μας.

—Το σκυλί, είπα μέσα μου και το 'στριψα.

Εκείνη τη μέρα γύριζα στους δρόμους. Δεν έβρισκα ησυχία όπου κι αν πήγαινα. Θαρρούσα πως πίσω μου ερχόταν ο Σαλή εφέντης.

Ο ήλιος είχε βασιλέψει κι εγώ δεν είχα το θάρρος να γυρίσω. Μια στιγμή τίναξα τα καινούρια μου ρούχα, έβγαλα, έβαλα το φέσι μου και τράβηξα ολόισα στο μαντρί.

Τα πρόβατα έβοσκαν γύρω. Ο Χασάν με ζύγωσε. Δεν του μίλησα. Ξάλλαξα, έβαλα τα παλιά μου ρούχα και ησύχασα.

Ο καιρός περνούσε κι ο αφεντικός μου όλο και πιο καλός γινόταν μαζί μου. Ένα βράδυ μου λέει, καθώς μετρούσαμε το γάλα:

—Ξέρεις, Μπεχτσέτ, τώρα που μπαίνει το καλοκαίρι σκέφτουμε να μοιράσω το χτήμα, κι απ' τη μεριά που 'ναι η τουλούμπα με το νερό δώδεκα στρέμματα, θα το βάλουμε μπουστάνι. Τι γνώμη έχεις εσύ;

—Ό,τι ορίζεις, αφεντικό· χέρια μονάχα χρειάζονται.

—Καλά, μου λέει, αυτό το ξέρω· όλοι μαζί θα δουλέψουμε, κι οι γυναίκες.

Ύστερ' από μέρες στήσαμε το τσαρδάκι μας καταμεσής στο χτήμα. Ολογυρίς είχαμε τις συκιές που μας έκλειναν μέσα. Ήταν μια χαρά. Οι γυναίκες δούλευαν γερά, και μας βόλευαν από φαί μαγερεμένο.

Και μες στις μέρες που περνούσαν με τη δουλειά, ο αφεντικός μου έβαλε στο νου του να με παντρέψει με μιαν ανιψιά του, την κόρη του αδερφού του, που 'χε σκοτωθεί στα Δαρδανέλια.

—Δεν κάνει, του είπα, αφεντικό, εγώ είμαι φτωχός και ξένος, δεν έχω αξία να μπω

στο σπίτι σου.

—Όχι, μου λέει, την αξία σου την έχεις. Εγώ θέλω να σε κάνω δικό μου, να μπεις στη θέση του αδερφού μου Σουλεϊμάν, να πάρεις την κόρη του, τη Ζουμπέιντα.

—Αφεντικό, του είπα πάλι, να με συμπαθάς, μα δεν ξαναπαντρεύομαι. Μια και στάθηκα άτυχος από την πρώτη μου γυναίκα, δεν ξαναμπαίνω στον κόσμο. Έχω και την αδερφή μου, που την έχω αφήσει μόνη στην Προύσα.

Κι οι γυναίκες σαν έμαθαν απ' τον αφέντη μου τη κουβέντα μας, πέφτουν απάνω μου.

—Να σε παντρέψουμε, Μπεχτσέτ, φέρε και τη αδερφή σου εδώ, αδερφή μας να την κάνουμε.

—Καλά, πρώτα να πάω να τη φέρω και μια μέρα να παντρευτώ.

—Ας γίνει κι έτσι, μου λέει ο αφεντικός μου. Εγώ μια φορά να 'χω το λόγο σου.

—Καλά, του λέω. Πρώτα να φέρω την αδερφή μου και βλέπουμε.

Πλησίαζε ο Αύγουστος, που τέλειωνε η συμφωνία μας, κι εγώ ετοιμαζόμουν να φύγω. Για που, ούτε ήξερα.

Σαν ήρθε η ώρα, λέω του αφεντικού μου:

—Η κυβέρνηση μαζεύει τους ανυπόταχτους και νοφούσι δεν έχω. Μου χάθηκε στα χρόνια των Γιουνάνηδων.

—Αυτό στεναχωριέσαι; μου λέει. Να δώσουμε ένα αρνί του Μουσταφά αφέντη, κι αύριο κιόλας το έχεις. Δώσε μου το όνομά σου, των γονιών σου και του τόπου σου.

Τα 'γραψε σ' ένα χαρτί, και την άλλη μέρα, πρωί, κατέβηκε στα Θείρα. Το βράδυ, σα γύρισε, μου το 'φερε.

—Έλα, Μπεχτσέτ, πάρ' το, μου είπε, και πριν βγει ο μήνας, να συμφωνήσουμε με το χρόνο.

—Εγώ, του λέω, σκέπτομαι να λείψω για λίγον καιρό.

—Που θα πας; με ρώτησε, σαν ξαφνιασμένος.

—Πρέπει να πάω στην Προύσα, να δω την αδερφή μου, που σας είχα πει. Πάνε δυο χρόνια που λείπω απ' το σπίτι μου, και δεν ξέρω αν ζει ή πέθανε.

—Να στείλουμε, απόψε κιόλας, τηλεγράφημα κι αύριο θα 'χεις απάντηση. Στην Προύσα έχω γνωστό μου.

—Όχι, του είπα, πρέπει να πάω εγώ ο ίδιος.

—Καλά, πήγαινε, μου απάντησε στεναχωρημένα, κι όλα τα έξοδα δικά μου. Μείνε ως το Σεπτέμβρη. Αν θέλεις να γυρίσεις και πιο μπροστά, η πόρτα του σπιτιού μου, για σένα, θα είναι ανοιχτή.

—Αν δεν πεθάνω, αφεντικό, του λέω, δικός σου είμαι.

—Ευχαριστώ, μου είπε κι έφυγε.

Την άλλη μέρα, το πρωί κιόλας, πήγε στα Θείρα για άλλον τσομπάνο.

Αυτή τη φορά βρήκε αμέσως. Έφερε έναν, Κατήρ τον έλεγαν, μόλις τον είχαν απολύσει οι Έλληνες από αιχμάλωτο. Από κείνον έμαθα όλο το κακό που 'χε γίνει.

Ο αφεντικός μου, σα μ' είδε πια να ετοιμάζομαι, μου 'δωσε τα λεφτά μου, εκατόν πενήντα πέντε μπαγκανότες. Οι γυναίκες μου έπλυναν τα ρούχα μου, τα μπάλωσαν, και σε μένα έδωσαν δυο καλάθια να φέρω σύκα απ' τον μπαξέ. Όταν γύρισα στο σπίτι, δίπλωσαν τα ρούχα μου, τα 'βαλαν σ' ένα κοφίνι και το έραψαν απάνω με πανί.

—Πάρε κι αυτό το καλάθι με τα σύκα, μου λεν να το πας πεσκέσι στην αδελφή σου.

Και πες της πως την περιμένουμε.

Δεν τους είπα τίποτα, δεν έβρισκα λόγια.

Εκείνο, το τελευταίο, βράδυ φάγαμε όπως και το πρώτο μαζί, και καθίσαμε ως αργά.

Όλη νύχτα έμεινα ξύπνιος, με τα μάτια ανοιχτά. Μου φάνηκε μεγαλύτερη απ' όλες.

Σαν πήρε η μέρα, σηκωθήκαμε όλοι· τα βήματά μας ακούγονταν πιο πολύ απ' τις κουβέντες μας. Οι γυναίκες έκαναν τηγανίτες με πετιμέζι και μου 'δωσαν με τον καφέ. Φάγαμε, κι ευχηθήκαμε καλή αντάμωση.

Άμα ήρθε η ώρα να φύγω, τους έπιασα τα χέρια.

—Ευχαριστώ πολύ, τους είπα, πολύ καλό είδα από σας.

Ο αφεντικός μου μου λέει:

—Χαλάλ ολσούν, ονούτμα.

Κι οι γυναίκες:

—Ονούτμα.

Χαιρετηθήκαμε.

Ο αφέντης μου καβάλησε το άλογό του κι εγώ το γομάρι και φύγαμε.

Σα φτάσαμε στα Θείρα, μπήκαμε στο χάνι. Ο χανιτζής ήταν Μακεδόνας, γνωστός του αφεντικού μου, και του έκανε λόγο να με καταφέρει να μείνω, σαν πατριώτης μου που ήταν.

—Δεν γίνεται, του λέω. Άνθρωπος που πήρε το δρόμο του, πίσω μην τον γυρίζετε.

Είπα και στον αφεντικό μου:

—Μη στεναχωριέσαι. Όπως σου είπα, θα ξαναέρθω, μονάχα να θέλει Εκείνος, και του 'δειξα το Θεό.

—Καλά, μου λέει, έχω το λόγο σου· και μου έδωσε να του πάρω απ' την Προύσα ένα σαρίκι· μου έδωσε κι ο χανιτζής 25 μπαγκανότες να του αγοράσω ένα ζωνάρι βυσσινί.

Εγώ πήρα τα λεφτά, και τα έριξα στη σακούλα μου. Ύστερα ρώτησα τ' αφεντικό μου:

—Τα χαρτιά μου είναι εντάξει, ή μήπως πρέπει να πάγω στο Φρουραρχείο να τα θεωρήσω;

—Ο Γραμματέας, μου λέει, έρχετ' εδώ, ένα νέο παιδί, χωροφύλακας. Είναι δικός μας.

Περιμέναμε, και σε λίγο ήρθε. Του έδωσα τα χαρτιά μου και μου τα 'κανε «Χαρεκέτ Προύσα», γιατί δεν ήξερα αν δούλευαν τα βαπόρια.

—Πάρ' τα, μου λέει.

—Είναι καλά, τον ρωτώ, ή θέλουν τίποτε ακόμα;

—Μ' αυτά πας και στην Μπαγντάτα, μου λέει. Κι εγώ πάλι δεν ησύχαζα.

—Γιατί δε μου 'χεις εμπιστοσύνη; μου λέει πειραγμένος ο αφεντικός μου. Εγώ είμαι γνωστός, τίμιος, με ξέρουν όλα τα Θείρα. Εσύ όμως θα φύγεις, μα πίσω δε θα γυρίσεις.

—Μόνο άμα πεθάνω, αφεντικό. Αν ζήσω, καρτέρα με.

Ήρθε ή ώρα να ξεκινήσει το τραίνο. Σφυρίζει. Δώσαμε τα χέρια.

—Στο καλό να πας, μου είπε, πολύ καλό είδα από σένα.

—Κι εγώ, αφεντικό. υγεία να σας δίνει ο Θεός. Κι έφυγα σα βιαστικός, κι ούτε κοίταξα πίσω μου.

Μπήκα στο τραίνο και μαζεύτηκα σε μιαν άκρια. Απέναντί μου, δυο Εβραίοι κι ένας Τουρκοκρητικός είχαν κουβέντα για τους Έλληνες της κατοχής.

—Ο Παναγιώτης ήταν ένας που 'κανε τούτο κι εκείνο. Και τώρα, το σκυλί, μαθαίνουμε πως είναι στην Πάντερμο· έλεγαν οι Εβραίοι και κατηγορούσαν τους Έλληνες.

Εγώ έπιασα μιαν άκρια κι άκουγα για τον αιχμάλωτο τον Παναγιώτη:

—Εμείς οι Εβραίοι όλο αναφορές κάνουμε, να τον κρεμάσουνε, μα τα Θείρα δε συμφωνούν.

Κι εκεί που μιλούσαν, ο Τούρκος είδε πως ο ένας Εβραίος είχε στην τσέπη του πιστόλι.

—Ε, τσιφούτη Εβραίε, του είπε, σηκωμένος απ' το κάθισμά του, και μιλάς ακόμα; Όταν εμείς πολεμούσαμε τους Έλληνες, εσύ τι έκανες; Και τώρα μου βαστάς και περίστροφο, που εμείς δεν έχουμε.

Και ρίχτηκε να του το πάρει.

—Από κείνους τους Εβραίους με νομίζεις; του είπε και πιάστηκαν στα χέρια.

—Κοίταξε καλά, του λέει ο Εβραίος. Είμαι νοικοκύρης άνθρωπος και θα βρεις τον μπελά σου.

Εγώ τους άκουγα κι έκανα κέφι· σιγά σιγά το 'ριξαν κι αυτοί στ' αστεία και ησύχασαν.

—Είσαι Εβραίος, μωρέ, του λέει ύστερ' από λίγο ο Τουρκοκρητικός, και το πιστόλι δε σου πρόπει.

Περνούμε το Ντούραλη. Είναι σύνορα δικά μας. Κι εγώ κλείστηκα μέσα, μη λάχει και με δει τούρκικο μάτι.

Τέλος φτάσαμε στη Σμύρνη. Κατεβήκαμε στο τελωνείο. Μπαίνουμε όλοι στη γραμμή. Ένας αξιωματικός στέκεται και μας θεωρεί τα χαρτιά μας.

—Τα πιστοποιητικά σας, μας λέει.

Εγώ ταραχτήκα. Δεν πίστευα ακόμα πως τα χαρτιά μου ήταν εντάξει. Κοιτάζω με τρόπο να το στρίψω. Παντού κάγκελα. Μπήκα στο ζυγό κι άπλωσα το χέρι με τα χαρτιά μου, βιαστικά, απάνω από δυονών τις πλάτες.

—Μπούγιουρουν, του λέω, καπετάνιο.

—Με τη σειρά σου, μου λεν οι παραμπροστινοί, και με κοίταξαν στα μάτια.

—Την κλάση σου, με ρωτά ο αξιωματικός, σα ζύγωσα.

—Του οκτώ, του λέω.

Και πέρασα.

Σα βγήκα έξω, τα φέσια μυρμηγκιά, πηγαινοέρχονταν. Οι καρότσες έστεκαν στη σειρά. Οι αμαξάδες βίτσιζαν τα καμουτσίκια τους στον αέρα. Πήγα σ' έναν.

—Είσαι έτοιμος;

—Ναι, έμπα μέσα, μου λέει. Για που;

—Στο κορδόνι, του λέω, πόσα θέλεις;

—Τέσσερα μετζίτια.

—Πάρ' τα και τράβα.

Σ' όλο το δρόμο, ο φόβος κι η χαρά πάλευαν μέσα μου. Δεν κατάλαβα πότε φτάσαμε.

—Κατέβα, ήρθαμε, μου λέει ο αμαξάς.

Πήρα τα δυο καλάθια μου και τη μαλλίνα, δώρο τ' αφεντικού μου, και τον ρώτησα.

—Ξενοδοχείο μπας και ξέρεις κανένα;

—Να, αυτό εκεί. Και μου έδειξε ένα.

Τον ευχαρίστησα, πήρα τα πράγματά μου και πήγα. Βρήκα εύκολα θέση. Τ' άφησα

εκεί, και βγήκα πάλι να σεριανίσω.

Στο κορδόνι, από τον Κισλά και πέρα, ήταν όλα γκρεμισμένα. Μοναχά στο «Ερμής» είχαν μερικά καφενεία φτιαγμένα. Κάθισα σ' ένα και ζήτησα να μου φέρουν τσάι. Πίσω μου καθόταν δυο άλλοι με καπέλα.

—Δυο τσάγια! είπαν ελληνικά!

Τ' αυτιά μου δεν πίστευαν.

Έριξα την ακοή μου στην κουβέντα τους. Έλεγαν:

—Κάποιοι, στο Υπουργείο, πήραν γράμματα από τον Πειραιά.

Έκανα να πάω να τους ξεμολογηθώ. Κρατήθηκα.

Σε λίγο σηκώθηκαν να φύγουν. Πλήρωσα στα γρήγορα και τους πήρα το κατόπι. Πήγαινα να τους μιλήσω και πάλι τραβιόμουν.

—Ας μην προδοθώ μονάχος μου, είπα. Καλύτερα το μυστικό μου να το ξέρω εγώ κι ο Θεός, και Κείνος να μου το φέρει σε τέλος.

Τραβώ στο μουράγιο να βρω κανένα βαρκάρη, να τον ρωτήσω πότε έχει βαπόρι για την Πόλη.

Κάποιος βαρκάρης που με πρόσεξε, μου λέει:

—Τι γυρεύεις, παλικάρι μου;

—Τίποτα, του απάντησα.

—Μήπως θέλεις να ταξιδέψεις;

—Ναι, του λέω.

—Για που;

—Για την Πόλη.

—Εγώ, να σε βάλω στο βαπόρι, μου λέει.

—Εμένα, φτωχό άνθρωπο, βρήκες να κοροϊδέψεις του λέγω.

—Όχι, σοβαρά σου μιλώ, αύριο φεύγει. Αραβικό

—Αν έχεις Θεό, πες μου την αλήθεια. Είμαι φτωχός άνθρωπος, να μην ξοδέψω τα λεφτά μου και μείνω στους δρόμους.

—Μη φοβάσαι, μου λέει, κοίταξε μονάχα το νούμερό μου, και χωρίς λεφτά σε πάω. Σε ποιο ξενοδοχείο μένεις;

—Δεν πρόσεξα πως το λένε, του είπα.

Και το 'κρυψα μη δώσω μαρτυρία.

—Αύριο, μου λέει, μεσημέρι απούντο, έλα να σε πάγω να θεωρήσεις τα χαρτιά σου.

Κι εγώ, που δεν πίστευα, τον ξαναρώτησα για το πλοίο που θα 'φευγε για την Πόλη.

—Βρε αχμάκη, μου λέει, κάθε μέρα έχει καράβι για την Πόλη.

—Σε πιστεύω, του λέω, και πήγα σ' ένα μαγερειό να φάγω. Από τη χαρά μου δεν είχα όρεξη. Πλήρωσα και πήγα στο ξενοδοχείο να πλαγιάσω. Η νύχτα δεν ξημέρωνε. Από δω κι από κει στριφογύριζα.

Το πρωί μόλις είδα τον ήλιο, σηκώθηκα και κατέβηκα στο μουράγιο. Εκεί βρήκα το βαρκάρη και πάλι τον ρώτησα για το καράβι που θα 'φεύγε για την Πόλη.

—Το βαπόρι σα στύλος σε βλέπει, κι εσύ ακόμα δεν πιστεύεις; Κάνε γρήγορα, μου λέει.

Απ' τη χαρά μου τρέχω για το Λιμεναρχείο.

—Στάσου να πάμε μαζί, μου φωνάζει.

—Όχι, μην κάνεις κόπο, του λέω, θα πάω μοναχός μου.

Σαν έφτασα, ο κόσμος ήταν πάλι αράδα. Τους άφησα να περάσουν κι εγώ έβλεπα απ' έξω τους γραμματικούς που γράφαν βιαστικά στα χαρτιά και τα δίνουν χέρι με χέρι. Πρέπει να μπω στη σειρά. Έκλεισα τα μάτια μου και μπήκα.

Ως εδώ ήρθα, είπα. Από δω ο Θεός βοηθός.

—Το φύλλο σου, μου είπε ο γραμματικός που έστεκε στην πόρτα.

Του το 'δωσα. Το κοίταξε καλά καλά. Εγώ άρχισα να τρέμω.

—Ο πατέρας σου, μου λέει.

—Σουλεϊμάν, του λέω.

—Η μητέρα σου;

—Ζαχριέ.

—Τι κλάση ;

—Του οκτώ.

—Που μένεις;

—Στα Θείρα.

—Καλά, εδώ λέει Κοσσυφοπέδι.

—Από κει είμαι.

—Που πας τώρα;

—Στην Πόλη. Ήρθαν οι δικοί μου, και μου γράψαν να πάω να τους πάρω.

—Από που ήρθαν; με ρώτησε.

—Από τη Σερβία.

—Στην Πόλη τώρα, έχει φασαρία. Δεν περιμένεις λίγο να περάσει;

—Δεν μπορώ, του λέω, είμαι φτωχός άνθρωπος. Δυο μέρες να μείνω, έφαγα τα λεφτά μου.

—Καλά, μου λέει. Άμα πας στην Πόλη, πέρασε απ' το Μπιρλάρ - σοκάκι. Είναι ο τάδες, που του έχω παραγγείλει μπότες. Πάνε δυο μήνες κι ακόμα δε μου τις έστειλε. Δώσ' του αυτήν την κάρτα και πες του να μου τις στείλει γρήγορα.

—Μάλιστα, του λέω, το δίχως άλλο.

Και πήγα να θεωρήσω το φύλλο μου στον ταγματάρχη.

Από κει έφυγα τρεχάτος. Παίρνω τα πράγματά μου απ' το ξενοδοχείο και πάω ολόισια στη βάρκα. Εκεί πάλι άλλος κοίταξε τα χαρτιά μου.

—Εντάξει, μου λέει, ελεύθερα.

Τότε με πήρε ο βαρκάρης. Σα φτάσαμε στο καράβι εκεί ξανά άλλος τα κοίταξε.

—Ελεύθερα, μου είπε κι αυτός.

Ανέβηκα στο βαπόρι και γύρισα την πλάτη, να μη βλέπω πίσω μου. Ρώτησα ένα παιδί πότε φεύγει.

—Σε πέντε λεφτά, μου λέει.

Σε λίγο ξεκίνησε.

Μέσα ήταν και πολίτες Τούρκοι που ταξίδευαν στην Πόλη. Δίπλα μου, μια παρέα έτρωγε και τραγουδούσε με κέφι. Έπιανε πια να σκοτεινιάζει. Στο βάθος, μακριά, φαίνονταν σαν καντηλάκια τα φώτα της Μυτιλήνης, κι οι Τούρκοι, άντρες, γυναίκες και παιδιά, έλεγαν με κακία:

—Θα δούμε πάλι την Εσέκ Μυντιλή.

Και παρακαλούσαν να μην πιάσει το βαπόρι και ξαναδούν τους Γκιαούρηδες.

Ένας γέρος στεκόταν όρθιος, παραπέρα, και τους άκουγε κατσουφιασμένος. Ερχόταν απ' την Αλεξάνδρεια. Έκανα να τον ζυγώσω και να του πιάσω κουβέντα.

Δε μου έμοιαζε για Τούρκος.

Αυτός μ' αγριοκοίταξε· τραβήχτηκα.

Σε λίγο πήγα πάλι κοντά του.

—Γιατί δε μου μιλάς; του λέω τούρκικα.

—Τι θέλεις από μένα; μου λέει.

—Να σε ρωτήσω θέλω. Το βαπόρι θα πιάσει σκάλα στη Μυτιλήνη;

—Και που ξέρω εγώ, μου απαντά.

—Καλά εσύ που πας;

—Γιατί με ρωτάς; μου λέει.

—Μου φαίνεσαι σαν Έλληνας. Είμαι κι εγώ Έλληνας. Ένας χρόνος πάει που 'μενα μέσα στην Τουρκιά, κάνοντας τον Τούρκο για να γλιτώσω.

—Μωρέ τι λες; μου λέει ελληνικά.

—Μα το Σταυρό, κι έκανα κρυφά το σταυρό μου, μη με δουν.

—Να με συμπαθάς, μου λέει. Μου μιλούσες κι εγώ έλεγα μέσα μου «τι θέλει αυτό το παλιόσκυλο». Κάτσε εδώ, να πάω να το πω στον καμαρότο. Είναι κι αυτός Έλληνας. Να ιδούμε τι θα γίνει.

Πήγε και του λέει:

—Ένας χριστιανός, ντυμένος τούρκικα, έρχεται απ' τη Σμύρνη. Κοίταξε να τον σώσουμε.

—Ποιος είναι;

Ο γέρος τον έφερε κοντά μου και μ' έδειξε.

—Να αυτός.

Ο καμαρότος μου λέει σιγά «ακολουθή με»· και με πήγε στην καμπίνα του.

—Κι εγώ Ανατολίτης είμαι, μου λέει.

—Σαν είσαι Ανατολίτης, σώσε με.

—Χριστιανός μωρέ είσαι; Πώς τα κατάφερες και γλίτωσες;

—Το 'θελε ο Θεός. Και με λίγα λόγια του 'πα την Ιστορία μου κι έτρεμα.

—Μη φοβάσαι πια, μου λέει.

Και πήγε στον Εγγλέζο πλοίαρχο και το 'πε.

Σαν ήρθε αυτός, με ρώτησε μισοελληνικά:

—Έλληνας;

—Ναι, Έλληνας.

—Και οι Τούρκοι πώς δε σου κόψαν το κεφάλι;

—Ο Θεός το 'θελε, του απάντησα.

—Μπόνο, μπόνο, έκανε και μου 'δωσε τσιγάρο.

—Τώρα, του λέω, εσύ με περιλαβαίνεις. Ο Θεός με παραδίνει στα χέρια σου. Πολλά υπόφερα και να μην κατεβώ στην Πόλη. Καλύτερα να πεθάνω εδώ.

Το καράβι άρχισε να σφυράει και σιγά σιγά σταμάτησε μες στο λιμάνι της Μυτιλήνης. Ο Λιμενάρχης ανέβηκε απάνω. Ο καμαρότος του είπε ψιθυριστά στο αυτί: «Έτσι κι έτσι».

—Ποιος είναι; του έκανε με νόημα.

—Εκείνος εκεί. Και μ' έδειξε.

—Τι μου λες; Αυτόν το Μεμέτη;

Εγώ τήραγα το βαπόρι, μην ξεκινήσει.

—Έλα εδώ, μου έκανε ο καμαρότος, δώσε τα χαρτιά σου.

Τα έδωσα.

—Τι, τούρκικα; Ευρωπαϊκά χαρτιά έχεις; Δεν ξέρω τι άνθρωπος είσαι· δεν μπορώ να σε βγάλω.

—Έλληνας είμαι, κι αν δεν με βγάλεις, εδώ μπροστά σου θα πνιγώ.

Αυτός επέμενε.

—Γιατί δε με πιστεύετε; του λέω.

—Έχω το νόμο και με κρεμάζει, άμα πιστεύω εύκολα τον καθένα.

—Πάρε με, του είπα, βάλε με στη φυλακή και κάνε ανάκριση.

—Εγώ δεν μπορώ να κάνω αυτά· δεν είναι δική μου δουλειά.

Το βαπόρι σήκωνε την άγκυρα, έτοιμο να φύγει.

Εκείνος κατέβαινε τη σκάλα.

Ο καμαρότος του λέει.

—Δε στέλνεις ένα ναύτη στο Φρουραρχείο να ρωτήσει το Φρούραρχο;

—Α, τότε αλλάζει, είναι άλλος υπεύθυνος. Κι έστειλε να ρωτήσουν.

Από κει διέταξαν να με πάνε συνοδεία.

—Άιντε, κατέβα, μου λέει, από μένα είσαι ελεύθερος.

Έβγαλα το φέσι μου και το 'κρυψα. Οι Τούρκοι μας κοίταζαν που κατεβαίναμε στη βάρκα.

Βγήκαμε στο Λιμεναρχείο. Καθώς περνούσαμε την προκυμαία, στον «Κήπο», ήταν πρόσφυγες, έτοιμοι να φύγουν για τη Μακεδονία. Και σαν άκουσαν την ιστορία μου, σηκώθηκαν όλοι στο πόδι, άντρες, γυναίκες, και με πήραν από κοντά. Μπήκαμε σ' ένα καφενείο που γέμισε από κόσμο. Όλοι με κοίταζαν στα μάτια, και με ρωτούσαν να μάθουν για τους δικούς τους.

—Από μένα, τους λέω, δεν έχετε να μάθετε τίποτα. Απ' το βουνό κατέβηκα, που κρυβόμουν ένα χρόνο, μες σε σπηλιές.

Σαν ήπια το τσάι που με κέρασε ο συνοδός μου, με πήγε στο Φρουραρχείο. Μόλις με είδε ο Φρούραρχος:

—Καλώς τον, μου λέει, κάτσε. Από που έρχεσαι; Που πας; Που έκανες στρατιώτης; Ποιον είχες διοικητή;

Κι εγώ του τα 'πα όλα όπως τα ήξερα.

—Έχεις εδώ κανένα Σωκιανό να σε ξέρει;

—Εγώ που να ξέρω, τώρα ήρθα, του λέω.

—Εσείς δεν ξέρετε κανέναν; ρωτά τους χωροφύλακες.

Ένας, του λέει:

—Κάποιος ξενοδόχος, κύριε Φρούραρχε, θαρρώ πως είναι απ' τα Σώκια.

—Πήγαινέ τον. Κι αν γνωριστούν, να μείνει στο ξενοδοχείο του, κι αν δεν βρεθεί γνωστός του, φέρτε τον πίσω.

Τον κοίταξα.

—Να με συχωράς, παιδί μου, μου λέει, αυτή είναι η υπηρεσία μου.

—Έχετε δίκιο, του λέω. Κι εγώ έκανα στρατιώτης και ξέρω από καθήκον.

—Πηγαίνετε, μας λέει.

Σαν μπήκαμε στο ξενοδοχείο:

—Αλέκο, Αλέκο, φωνάζει ο χωροφύλακας, έλα, σου έφερα έναν πατριώτη σου.

Ήρθε ο ξενοδόχος.

—Βρε τι πατριώτη μου 'φερεις; του λέει. Αυτός είναι τουρκαλάς.

Και με κοιτάζει από πάνω ως κάτω.

—Έλα, πατριώτη, του λέω, ζύγωσέ με. Δεν έχεις φόβο να κολλήσεις Τούρκος.

Ο χωροφύλακας είπε:

—Είναι απ' το Αϊντίν, απ' το Κιρκιντζέ.

—Για πες μου έναν Κιρκίντζαλη;

—Ο Λιμπέρης, του είπα, που είναι ο πιο πλούσιος του χωριού μας.

—Βρε κόλλα το, μου λέει, και χτυπήσαμε φιλικά τις απαλάμες μας.

Ο χωροφύλακας τον ρώτησε:

—Να πηγαίνω;

—Ναι, θα τον κρατήσω απόψε κοντά μου, μένω εγώ υπεύθυνος, κι αύριο πρωί έρχεσαι και τον παίρνεις.

Ως τα μεσάνυχτα λέγαμε τα βάσανά μας. Ο ύπνος μάς πήρε απάνω σε κουβέντα.

Το πρωί ξύπνησα ησυχασμένος. Ντύθηκα και πήγα στην εκκλησιά.

Άναψα ένα κερί, γονάτισα και προσευχήθηκα. Σαν ξαναγύρισα στο ξενοδοχείο, ο χωροφύλακας ήταν εκεί.

—Έλα, πάμε, μου λέει.

Και τραβήξαμε στο Φρουραρχείο κι έπειτα στη Νομαρχία. Εκεί μου έβγαλαν πιστοποιητικό και μ' έστειλαν συνοδεία στον Πειραιά.

Σα φτάσαμε στη Χίο, απάνω στο κορδόνι, βλέπω χωριανούς μου. Κοιτάζοντας μέσα στον κόσμο βρίσκω και τους δικούς μου, που την ίδια μέρα έφευγαν για την Κοζάνη.

Σαν τέλειωσε να μου διηγείται, του είπα: Βάλε την υπογραφή σου. Κι εκείνος έγραψε:

Νικόλας Κοζάκογλου.

Η «Ιστορία» του Στρατή Δούκα

Δ. ΤΖΙΟΒΑΣⁱ

Συμπληρώνονται φέτος 70 χρόνια από την πρώτη έκδοση (1929) της Ιστορίας ενός αιχμαλώτουⁱⁱ του Στρατή Δούκα. Ενός κειμένου που θεωρήθηκε κλασικό παράδειγμα λαϊκότροπου προφορικού λόγου και λειτούργησε ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στα Απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη αφενός και στις προφορικές αφηγήσεις-μαρτυρίες αφετέρου που εμφανίστηκαν κυρίως από τη δεκαετία του 1960 και μετέπειτα (Βαλτινός, Μίσσιος, Δημητρίου κ.ά.). Αν και η Ιστορία ενός αιχμαλώτου αναγορεύτηκε από τους κριτικούς σε μνημείο προφορικότητας και θεωρήθηκε ότι φέρει τα ίχνη μιας μακραίωνης παράδοσης που ανάγεται στην Κύρου Ανάβαση, στην αρχαία τραγωδία, στα μαρτυρολόγια και στα παραμύθια, δεν αποτέλεσε αντικείμενο διεξοδικής μελέτης. Επιβλήθηκε στην κριτική και αναγνωστική συνείδηση χωρίς να συσσωρεύσει όγκο κριτικού ή ακαδημαϊκού λόγου, καθιερώνοντας συνάμα και τον Στρατή Δούκα ως λογοτέχνη, αφού τα άλλα κείμενά του (κυρίως λυρικά και ταξιδιωτικά) δεν θα ήταν σε θέση να του εξασφαλίσουν ανάλογη περιωπή.

Η αφήγηση του Κοζάκογλου

Η Ιστορία του Δούκα είναι μια από τις συντομότερες και πιο δραστικές αφηγήσεις της περιπέτειας όσων δεν μπόρεσαν να διαφύγουν έγκαιρα από τη μικρασιατική ακτή το 1922. Η αφήγηση είναι εστιασμένη σχεδόν αποκλειστικά στον αγώνα για επιβίωση του αιχμάλωτου Νικόλα Κοζάκογλου (Καζάκογλου στην πρώτη έκδοση), χωρίς ιδιαίτερες αναφορές στα ιστορικά γεγονότα, αφήνοντας έτσι την εντύπωση ότι η υπόθεση στερείται ιστορικότητας και ότι αποτελεί ένα μεμονωμένο περιστατικό, μια λεπτομέρεια σε ένα ευρύτερο δραματικό σκηνικό που αποσιωπάται. Μοιάζει δηλαδή με επεισόδιο ενός μεγάλου έπους όπου η διάκριση ανάμεσα στο συμβάν και στη μυθοπλασία, στον μύθο και στην ιστορία συμφύρονται, διευκολύνοντας έτσι την αντίθεση ανάμεσα στην πρωτόγονη αθωότητα και στην πολιτισμική παρέμβαση, στην ανθρώπινη αλληλεγγύη και στην εθνική ταυτότητα. Με άλλα λόγια, έχουμε να κάνουμε με μια προσωπική ιστορία επιβίωσης, παρά με ένα συλλογικό ιστορικό δράμα και τούτο βοηθάει να αναδειχθεί η μοναδικότητα της αφηγηματικής φωνής.

Μέσα από την αφήγηση του πρωταγωνιστή Κοζάκογλου, ο Δούκας διαγράφει με τρόπο αρκετά επίκαιρο σήμερα τη **μετάβαση από την εθνοτική συνύπαρξη στην εθνικιστική αδιαλλαξία και από την προφορική διήγηση στον έντεχνο λόγο**. Εκθέτοντας συνταρακτικά γεγονότα με απατηλή εκφραστική απλότητα χωρίς περιγραφές ή κοσμητικά επίθετα η Ιστορία ενός αιχμαλώτου βασίζεται στην αποπλιστική αμεσότητά της. Εν τούτοις δεν είναι τόσο αδιαμεσολάβητη όσο ίσως αρχικά καλλιεργείται αυτή η εντύπωση και τούτο ενδεχομένως την καθιστά το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα μιας έντεχνης αφηγηματικής κατασκευής που προβλήθηκε ως πρότυπο ανεπιτήδευτου λαϊκού λόγου.

Ο Δούκας αναλαμβάνει τον ρόλο του απλού καταγραφέα αλλά κανείς διστάζει τη συνειδητή του προσπάθεια να μετατρέψει τη διήγηση σε μυθοπλασία. Ο συγγραφέας προσποιείται τον φωνογράφο όπως ο ήρωάς του προσποιείται τον

μωαμεθανό για να αποφύγει τον θάνατο. Η Ιστορία δεν είναι πιστή μεταγραφή της διήγησης του Κοζάκογλου αλλά μια επεξεργασμένη εκδοχή της από τον συγγραφέα, ο οποίος εξελληνίζει και καθαρίζει τον προφορικό λόγο του τουρκόφωνου πρωταγωνιστή, βαθύτατα επηρεασμένου από το τουρκικό λεξιλόγιο και τη σύνταξη. Εναλλάσσοντας προσωπεία και ταυτότητες η αφήγηση αναμειγνύει την οδύσσεια της αιχμαλωσίας με τη μυθοπλαστική ψευδαίσθηση, καθώς ο αφηγητής υποδύεται τον αλλόθρησκο για να γλιτώσει, ενώ ο συγγραφέας υιοθετεί το αφηγηματικό του προσωπείο για να προσδώσει στο κείμενό του μια πλαστή αυθεντικότητα. Θέμα και διήγηση, συγγραφέας και αφηγητής συμπράττουν καθώς ο πρώτος αντιγράφει την τακτική επιβίωσης του δεύτερου ως αφηγηματικό τέχνασμα. Όσο η Ιστορία ενός αιχμαλώτου δίνει την εντύπωση ότι απεκδύεται τα καλλιτεχνικά της στολίδια και αφήνει τα «ωμά» γεγονότα να μιλήσουν μόνα τους άλλο τόσο σκηνοθετείται ναρκισσιστικά μέσα από ταυτότητες και προσωπεία. Πρόκειται δηλαδή για μια διπλοπρόσωπη αφήγηση που αφενός συστήνεται ως αυθεντικό ντοκουμέντο και αφετέρου μας αφήνει επιδεικτικά να εννοήσουμε την κατασκευή της, όταν, για παράδειγμα, **ο φίλος του πρωταγωνιστή διασώζεται στην πραγματικότητα αλλά στο κείμενο συλλαμβάνεται και θανατώνεται**, γιατί «έτσι τόθελε η ιστορία» καθώς παραδέχεται ο ίδιος ο Δούκας.

Λογοτεχνία και αλήθεια

Όπως και άλλες προφορικές αφηγήσεις αυτής της κατηγορίας, η Ιστορία ενός αιχμαλώτου προβάλλει το ζήτημα των σχέσεων ανάμεσα στη λογοτεχνία και στην αλήθεια. Σε τέτοιες περιπτώσεις δεν επιζητείται απλώς η συναισθηματική μέθεξη των αναγνωστών, αλλά μέσα από τον «αυθόρμητο» λόγο τους προβάλλονται αξιώσεις όχι αληθοφάνειας αλλά αυθεντικότητας. Επιδιώκοντας να εγκαθιδρύσουν άρρηκτους δεσμούς ανάμεσα στις αψιμυθιώτες λέξεις, στην ωμή εμπειρία και στη γυμνή αλήθεια, οι αφηγήσεις αυτού του είδους αντιμάχονται τη θεώρηση της λογοτεχνίας που βασίζεται στις έννοιες της κειμενικότητας, της ευρηματικότητας και της υφολογικής επινόησης. Το παράδοξο στην προκειμένη περίπτωση είναι ότι ενώ οι συγγραφείς τους προϋποθέτουν την αντίληψη της λογοτεχνίας που παρασιωπά τη διαμεσολάβηση της γλώσσας για την απόδοση της εμπειρίας, οι ίδιοι εκτιμούνται ακριβώς για τη γλωσσική τους ιδιαιτερότητα και την αφηγηματική τους μαεστρία, παρά για τις ιστορίες αυτές καθεαυτές. Ο ίδιος ο Δούκας στο επίμετρο της Ιστορίας του προβάλλει τη γλωσσική επεξεργασία και τη διαμεσολαβητική λειτουργία όταν περιγράφει πώς κράτησε σημειώσεις από την προφορική κατάθεση του Κοζάκογλου και μετά υπαγόρευσε προφορικά την ιστορία στον εξάδελφό του. Πόσο λοιπόν αβίαστο και αυθεντικό είναι ένα τέτοιο κείμενο;

Η Ιστορία ενός αιχμαλώτου είναι τελικά μια ιστορία μεταμορφώσεων. Δεν είναι μόνο η εναλλαγή προσωπειών και ταυτοτήτων αλλά και οι κειμενικές αλλαγές που μεταμόρφωσαν ιδεολογικά το κείμενο ιδιαίτερα με την τρίτη έκδοση του 1958. Σε αυτή την έκδοση το πατριωτικό φρόνημα των αιχμαλώτων ενισχύεται, ενώ οι αναφορές στον εγωισμό ή στην απόγνωση τους, που εκδηλώνεται με τις ζητωκραυγές υπέρ του Κεμάλ Ατατούρκ, αμβλύνονται ή αφαιρούνται. Επίσης η αφιέρωση της πρώτης και δεύτερης έκδοσης («Αφιερώνεται στα κοινά μαρτύρια του ελληνικού και τουρκικού λαού») διευρύνεται στην τρίτη ως εξής: «Αφιερώνεται στα κοινά μαρτύρια των λαών». Η αλλαγή της αφιέρωσης μπορεί να οφείλεται ενδεχομένως στη δοκιμασία της γερμανικής κατοχής ή στους διωγμούς των Εβραίων όπως έχει υποστηριχθεί πιθανώς όμως να δικαιολογείται και από τις σοσιαλιστικές πεποιθήσεις του συγγραφέα.

Η αναζήτηση της αθωότητας

Αρχικά ο Δούκας δεν παρουσίασε την Ιστορία του τόσο ως ιστορικό ντοκουμέντο αιχμαλωσίας όσο ως «το ωραίο λουλούδι του Λόγου» όπως γράφει στο προοίμιο των πρώτων εκδόσεων. Εκεί παρακινεί τους αναγνώστες του να συλλέξουν παρόμοιες ιστορίες που τις περιγράφει ως «πολύτιμα ψηφιδώματα με τα οποία θα στολίσουμε τον νέο πνευματικό ναό μας». Ο αρχικός του στόχος φαίνεται να είναι κυρίως λαογραφικός και προσδιορίζεται από τα πριμιτιβιστικά ενδιαφέροντα της εποχής του, καθ' ότι κατά τη δεκαετία του 1920 αναπτύχθηκε έντονο ενδιαφέρον από έλληνες συγγραφείς, ζωγράφους και αρχιτέκτονες (Δούκας, Κόντογλου, Πικιώνης) για τη λαϊκή τέχνη. Η μελέτη του λαϊκού πολιτισμού αντιπροσώπευε γι' αυτούς έναν δίαυλο επικοινωνίας με τη γνήσια και άσπιλη πεμπτουσία της ανθρώπινης φύσης, ενώ η αφέλεια της λαϊκής τέχνης εθεωρείτο ότι εξέφραζε την αρχέγονη επιθυμία των ανθρώπων για ειρηνική συνύπαρξη και αλληλεγγύη. Μέσα σε αυτά τα συμφραζόμενα θα πρέπει να κατανοηθούν οι προσπάθειες του Δούκα και του Κόντογλου να υπερβούν τους κοινωνικούς και εθνικούς φραγμούς για να ανακαλύψουν μέσα από τον λαϊκό λόγο τη χαμένη ανθρώπινη αθωότητα όπως ήταν προτού αλλοιωθεί από τον εθνικισμό, τον μιλιταρισμό και τον εκβιομηχανισμό.

Η απάλειψη του προοιμίου μετά την πέμπτη έκδοση του 1969 σηματοδοτεί και την αλλαγή στην αντιμετώπιση της Ιστορίας. Από λαογραφικό λουλούδι λαϊκού λόγου γίνεται με την τρίτη έκδοση ηθική μαρτυρία του πανανθρώπινου πόνου, όπως δείχνει και η αλλαγή της αφιέρωσης, ενώ τις τελευταίες δύο δεκαετίες καθιερώνεται πια ως εθνικό κειμήλιο. Αποκαλυπτική ως προς τούτο είναι και η εκδοτική σταδιοδρομία της Ιστορίας ενός αιχμαλώτου, γιατί διαγράφει έμμεσα αυτή τη σταδιακή καθιέρωση. Από το 1929 ως το 1980 το κείμενο του Δούκα έκανε επτά εκδόσεις [1929, 1932, 1958, 1962 (Βουκουρέστι), 1969 (Θεσσαλονίκη), 1977 και 1980 (οι δύο τελευταίες εκδόσεις με σχέδια του Δ. Μυταρά και του Σουηδού Bengi Kristenson)]. Από το 1980 ως σήμερα έχει ανατυπωθεί πάνω από 20 φορές, αριθμός εντυπωσιακός αν σκεφτούμε τις επτά εκδόσεις στο διάστημα των 50 προηγούμενων χρόνων. Πώς εξηγείται αυτή η εκδοτική επιτυχία της Ιστορίας; Οφείλεται άραγε στη γενικότερη εκδοτική έκρηξη η οποία παρατηρείται στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια και που αναπόφευκτα συμπαρασύρει και παλαιότερα κείμενα· μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι έχει μεγάλη απορρόφηση στην Κύπρο, όπως με πληροφορούν οι εκδότες της· ή όλα αυτά συνοψίζονται στην αργή αλλά πανηγυρική καθιέρωσή της ως εθνικού αφηγήματος;

Το ΒΗΜΑ, 14/08/1999

ⁱ *Ο κ. Δημήτρης Τζιόβας είναι καθηγητής Νεοελληνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Μπέρμιγχαμ.*

ⁱⁱ *Η «Ιστορία ενός αιχμαλώτου» μόλις κυκλοφόρησε στα αγγλικά στη σειρά μεταφράσεων νεοελληνικής λογοτεχνίας που διευθύνει ο υπογράφων και εκδίδει το Κέντρο Βυζαντινών, Οθωμανικών και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Μπέρμιγχαμ.*